

यातं देव मया जवेन महता तत्पुण्डरीकं पुरं,

श्रद्धाद्यै विनिवेदितं च भवदीयौत्कण्ठ्यमेतादृशम् ।

तां त्वद्विस्मृतिकोपितामिव मुहुः संप्रार्थ्य भक्तिं तथै-

वागत्यानुजिघृक्ष्यसे न तु यथा श्रद्धा समावात्तथा ॥ १७ ॥

राजा—(सहर्षम् ।) कथमेतावदनुगृहीतः । अहो प्रसादातिशयो मयि भगवत्याः । कथय सखि, किमत्रैवागमनानुग्रहं करिष्यति भगवती ।

स्मृतिः—अथ ई । (क)

(ततः प्रविशति श्रद्धया सह भक्तिः ।)

भक्तिः—सखि श्रद्धे, सहजनिःसङ्गनिर्मलस्वभावोऽपि देवो जीवस्तथा सर्वपुमर्थप्रसवित्रीमपि मां विस्मृत्य बुद्धिपारवश्यमापन्नो विरसविषयाभिमुख एव संवृत्तः ।

श्रद्धा—अम्ब, देईए गुणमईए दुरच्चआए माआए कुडिलाए एसो अणादिसिद्धो सहावो जं विवेइणं वि पुरिसं मोहिअ विरसविसअप्पवणं करोइ । तह अ कदिदं अहिजुत्तेहिं । (ख) (संस्कृतमाश्रित्य ।)

जरठापि काचिदसती संदर्भ्य गुणान्परस्य पुरुषस्य ।

सङ्गं विनैव हसितैः सर्वस्वं हरति हन्त किं ह्रमः ॥ १८ ॥

भक्तिः—भवतु । अतस्तस्मिन्मम हृदः प्रेमातिशयः ।

सत्यज्ञाननिधिः सदैव सहजानन्दस्वभावोऽप्ययं

देवो बुद्धिवशं गतः पुरमिदं त्रातुं व्यवस्यत्यहो ।

अस्त्वेतद्व्यपयुक्तमात्मकलने तस्मान्निरस्तामयं

निश्चिन्तं पुनरीशतत्परममुं कुर्यामभीष्टाप्तये ॥ १९ ॥

(क) अथ किम् ।

(ख) अम्ब, देव्या गुणमध्या दुरत्ययाया मायायाः कुटिलाया एषोऽनादिसिद्धः स्वभावो यदिवेकिनमपि पुरुषं मोहयित्वा विरसविषयप्रवेणं करोति । तथा च कथितमभियुक्तैः ।

श्रद्धा—जुजुब् एदं निरुपधिभिरवधिकरूपाय भगवदीय । ता एहि
तं जेव्व अणुमाहीदुम् । (क)

राजा—अहो अमृतासारमयः कोऽप्यालापः कर्णविवरमाप्याययति ।
ससि, किमागतवती भगवती ।

स्मृतिः—को संदेहो । (ख)

राजा—(पुरोऽबलोक्य ।) अहो ।

निरुपाधिकनिःसीमकरुणामृतवारिधिः ।

दिष्ट्या दृष्टा भगवती पुमर्थघटनापटुः ॥ २० ॥

(उत्थाय सरभसं प्रत्युत्तच्छति । श्रद्धाभक्ती परिक्रम्योपसर्पतः । राजा साष्टाङ्गं प्रणमति ।)

भक्तिः—सकलामीष्टभाजनं भूयाः ।

श्रद्धा—जेदु जेदु देवो । (ग)

राजा—(उत्थाय ।) देवि निरुपधिकरूपानिधे, अपराधिनमपि मामेव-
मनुगृहीतवत्यसीति सकलमनोरथानामुपरि वर्तामहे ।

अवने हि निरागसां जनानां भजतां जाग्रति दैवतान्तराणि ।

अवनान्निहितागसोऽपि मेऽस्तु प्रथितं ते निरुपाधिवत्सलत्वम् ॥ २१ ॥

उक्तं चाग्राभियुक्तैः ।

प्रवहन्ती तु दया तव परिहृतनीचोच्चवस्तुवैषम्या ।

पततु मयि स्फुटमधुना पङ्कोरुपरीव गगनगङ्गोर्मिः ॥ २२ ॥

भक्तिः—देव, भवान्मामनुसृत्य बलबहुत्कण्ठितः प्रकृतकार्यविमुक्तः
संवृत्त इति श्रुत्वा तत्रभवन्तं सान्त्वयितुमागतासि । संप्रति विज्ञानमन्त्रि-
मतानुसारेणैव प्रकृतशत्रुविजयाय व्याप्रियस्व । तदनन्तरम्

निर्जितनिखिलविपशं नीरुजमुखसुस्थमपातातङ्कम् ।

अहमागत्य विधास्ये परमानन्दाब्धिमाप्तकामं त्वाम् ॥ २३ ॥

(क) युज्यत एतन्निरुपधिनिरवधिकरूपाया भगवत्याः । तदेहि तमे-
वानुग्रहीतुम् ।

(ख) कः संदेहः ।

(ग) जयतु जयतु देवः ।

राजा—(सप्रभणम् ।) परमनुगृहीतोऽस्मि । इदं तु भार्गवे ।

या प्रीतिरविवेकानामिति न्यायात्सदा मम ।

हृदयान्मापसर्प त्वं प्रसीद करुणानिधे ॥ २४ ॥

भक्तिः—तथा भवतु । (स्मृतिं प्रति ।) अयि वत्से, एतत्त्वदावत्तम् ।

स्मृतिः—भगवदि, अवहिदस्मि । (क)

भक्तिः—तथा भवतु । (इति निष्क्रान्ता ।)

राजा—(लोकच्छम् ।) कथं गतवती भगवती । (स्मृतिं प्रति ।) सखि,
सर्वदा हृदि संनिहिता भव ।

.स्मृतिः—तह । (ख) (इति निष्क्रान्ता ।)

(प्रविश्य)

दौवारिकः—देव, एसो अमच्चो भुक्तवन्तेण विदूषएण अणुगदो
आअच्छदि । (ग)

(ततः प्रविशति मन्त्री विदूषकश्च ।)

मन्त्री—भोः, साधु भुक्तं भवता ।

विदूषकः—देवीए बुद्धीए साहुपडिवेसणं किदं जहमणोरहं उदरं
पूरिअम् । (घ) (सर्प संस्कृत्यमाश्रित्य ।)

भूमौ साधु वितत्य गारुडमणिश्यामं कदल्या दलं

शाल्यन्वं घृतपक्कफाणितमथापूपैः सहात्रार्पितम् ।

धन्या एव हि सूपपायसमधुक्षीराज्यदध्यन्वितं

नानाशाकयुतं फलैश्च मधुरैरेवं सदा भुज्यते ॥ २५ ॥

मन्त्री—भुक्तवतोऽप्येवमिहादरश्चेत्किमुत बुभुक्षितस्य । (राजागमुपसृत्य ।)

विजयतां देवः । देवानुज्ञया सर्वेऽपि सामन्ता यथार्हं संभाविताः । अयमपि
बहुराकण्ठमभीप्सिताम्यवहार्येण भोजितो देव्या । तद्देवेनापि स्नानपूजनभो-
जनादिविधिनिर्वर्त्यताम् ।

(क) भगवति, अवहितास्मि ।

(ख) तथा ।

(ग) देव, एषोऽमाचो भुक्तवता विदूषकेणानुगत आगच्छति ।

(घ) देव्या बुद्ध्या साधुपरिवेषणं कृतं यथामनोरथमुदरं पूरितम् ।

राजा—तर्लत्रैवावस्थीयतां भवता । अहमपि प्रकृतमात्रिकं निर्वर्त्याग-
च्छामि । (इति हीकारिकेन सह निष्क्रान्तः ।)

(नेपथ्ये ।)

अभ्यक्तः स्नापिताङ्गः शुचिवसनधरो जप्यमन्त्राञ्जपित्वा
देवानभ्यर्च्य भक्त्या धुमधुमितवपुश्चन्दनैश्चन्द्रमिश्रैः ।

रज्यत्ताम्बूलपूर्णाननसरसिरुहो रम्यमारामभागं

साकं देव्यैव राजा प्रविशति सुलभो यत्र दोलाविहारः ॥ २६ ॥

मन्त्री—(आकर्त्तुं ।) यत्र महारान्तिष्ठति तत्रैव गच्छामः । (इति विद्-
वकेन सह परिक्रामति ।)

(ततः प्रविशति देव्या सह राजा ।)

राजा—देवि, पश्य पश्य रामणीयकमारामस्य ।

क्रीडच्छिक्रीडदन्तक्षतविवरगलजालिकेराम्बुधारा-

संपूर्णावालपुष्प्यत्फलड्डहुकदलीदाडिमीमातुलुङ्गा ।

संपुष्प्यत्पूगपाली परिमलमिलितोत्फुल्लमालत्युदञ्च-

त्सौरभ्योच्छ्वायलभ्यश्रमशमपथिका सेयमारामसीमा ॥ २७ ॥

देवी—मलयपवनचलिततरुलतापुष्पगन्धा दिशासु विसर्पन्ति । इदो
तदो परिभ्रमन्तो भमरा कलं कूजन्ति । (क)

राजा—युक्तमाह भवती ।

कुरन्वककलिका विलोकमाने तरुणपिके मृदु गायति द्विरेफे ।

नटति किल मुहुः कृतोपदेशा मलयमहीध्रभवेन मारुतेन ॥ २८ ॥

देवि, सचेतश्चारय चारुसरोरुहदलसायमुषी चक्षुषी ।

कन्दर्पागममन्त्रपाठमुखरे पुंस्कोकिले कानन-

श्रीपाणिग्रहमङ्गले सति मधोर्देवस्य दीप्तौजसः ।

वहौ पाटलकान्तिपल्लवमये स्मेरप्रसूनोत्करः

प्रसिसस्य मतिं न किं वितनुते लाजव्रजस्याधुना ॥ २९ ॥

(क) मलयपवनचलिततरुलतापुष्पगन्धा दिशासु विसर्पन्ति । इतस्ततः
परिभ्रमन्तो भमराः कलं कूजन्ति ।

मन्दारबकुलचम्पकुरवकसहकारमञ्जरीलोलः ।

अलिनिकरः केलिश्लथवनलक्ष्मीकेशपाश इव लसति ॥ ३० ॥

देवी—पेक्खलु भवं । (क)

किअमाले टिट्ठिभओ रसालरुक्खम्मि कोइलो वसइ ।

णीवविडवे सिहण्डी जम्बूसिहरे सुओ एक्को ॥ ३१ ॥

विदूषकः—(उपप्लव्य ।) जेदु वअस्सो । देवि, सोत्थि भोदीए । (ख)

मञ्जी—देव, विजयी भव । देवि, जयतु भवती ।

राजा—अत्र निषीदतु वयस्यः । इहास्यताममात्येन ।

मञ्जी—(उपविश्य उद्यानभूमिमभितो विलोक्य ।) आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

इहोद्याने तादृक्पशुपतिदयासादितमहा-

महिम्नस्ते सेवारसपरवशाः सर्वत इमे ।

यथास्वं पुप्प्यन्तो युगपद्वतवः संनिदधते

प्रसङ्गादत्राहं कतिचन वदाम्यार्तवगुणान् ॥ ३२ ॥

राजा—अवहिताः शृणुमस्तावत् । (पुरो विलोक्य ।) मञ्जिन्, पश्य पश्य ।

स्फुटकुटजमन्दहासा कदम्बमुकुलाभिरामरोमाञ्चा ।

नीलाम्बुदकुचविगलद्धनपुष्पा विहरतीव वनलक्ष्मीः ॥ ३३ ॥

मञ्जी—राजन्, तर्हि वर्षा एताः । पित्तसंचयोऽत्र भवति । एवं हि ऋतुचर्या भिषजो भाषन्ते ।

राजा—कथमिव ।

मञ्जी—

शंसन्ति भाद्रपदमाश्वयुजं च वर्षा-

स्तास्वौषधिप्रचुरता सुदृशोऽल्पवीर्याः ।

(क) पश्यतु भवान् ।

कृतमाले टिट्ठिभको रसाल्लक्ष्णे कोकिलो वसति ।

नीपविटपे शिखण्डी जम्बूशिखरे शुक्र एकः ॥

(ख) जयतु वयस्यः । देवि, स्वस्ति भवतु ।

वीर्यं प्रसन्नममुमत्सु च शीतवाता-

विष्टेषु तत्र शित्तिनोदयते विदाहः ॥ ३४ ॥

स एव पित्तसंचयमापादयति ।

राजा—शरदि कथम् ।

मन्त्री—

मासौ शरत्कार्तिकमार्गशीर्षौ तत्राभ्रकाश्ये सति पङ्कशोषः ।

विलपितः पित्तचयोऽर्कभासा सपैत्तिकं व्याधिकुलं प्रसूते ॥ ३५ ॥

राजा—हेमन्ते कीदृशो रोगः ।

मन्त्री—श्रूयताम् ।

हेमन्तः पौषमाघाविह भवति बलं वीर्यमप्यौषधीनां

स्निग्धाश्वापः प्रसन्ना भृशगरिमभृतो याः पिबन्त्यङ्गभाजः ।

मन्दांशुत्वाच्च भानोः सहिममरुदुपस्तम्बिताङ्गेषु देहि-

ज्वेषु स्नेहाद्विदग्धाद्भवति हिमभराच्छ्लेष्मणः संचयश्च ॥ ३६ ॥

राजा—कदा पुनरयं श्लेष्मिकान्व्याधीज्जनयति ।

मन्त्री—फाल्गुनचैत्रमासरूपे वसन्ते यतोऽर्करश्मिप्रविलापितः श्लेष्मसं-
चयोऽस्मिन्नृतौ भवति । एवं च

निःसारा रौक्ष्यभाजो दधति च लघुतामौषधीनां समूहाः

सर्वे ते ग्रीष्मसंज्ञां भजति किल ऋतौ ज्येष्ठवैशाखरूपे ।

तस्मिन्सूर्यप्रतापम्लपिततनुभृतां लाघवाच्चापि रौक्ष्या-

ज्जन्तूनां पीयमानं जनयति सलिलं संचयं मारुतस्य ॥ ३७ ॥

स संचयः प्रावृषि शीतवातवर्षेरितो वातिकरोगकारी ।

क्लिन्नाङ्गभाजां पथसैव नित्यं प्रकोपहेतुस्त्रयसंचयस्य ॥ ३८ ॥

राजा—कौ मासौ प्रावृट् ।

मन्त्री—आषाढभावनौ तथा भिषम्भिरुच्यते ।

राजा—कदा पुनरेषामुपशमः ।

मन्त्री—सोऽप्येतेषां ज्ञातव्य एव स्वामिना । तद्यथा—

हेमन्ते किल पैत्तिकामयशमो ग्रीष्मे कफोद्यद्भुजः

शान्तिर्षातिकरोगशान्तिरुदयेद्वर्षात्यये केवलम् ।

एवं षड्भुजं स्वभावजतया व्याख्यायि तुभ्यं मया

पित्तश्लेष्मनमस्वतां सह चयेनापि प्रकोपः शमः ॥ ३९ ॥

अपि च ।

रजनीमुखार्धरात्रप्रत्यूषा नक्तमहह पूर्वाह्नः ।

मध्याह्नेऽप्यपराह्णे वर्षाद्याः षट् प्रकीर्तिता ऋतवः ॥ ४० ॥

एवमपि पित्तश्लेष्मवातानां संचयप्रकोपशमाः प्राग्वदेव ज्ञातव्याः ।

राजा—अस्त्वेतत् । दौवारिक, आन्तःपुरिकं जनं प्रवेशय ।

विदूषकः—किं उक्कण्ठितो भवं दोलाविहारस्त । (क)

राजा—स्मारितं भवता । तथैव क्रियते । मन्त्रिविन्यस्तसमस्तकार्यभरस्य
मम विहारारहे कोऽन्यो व्यापारः ।

मन्त्री—देव्या सह दोलामधिरोहतु महाराजः । दौवारिक, पद्ममुखीं
चन्द्रमुखीं च चेटीमानय ।

दौवारिकः—तथा । (इति निष्क्रम्य चेटीभ्यां सह प्रतिशनि ।)

(राजा देवीं च दोलाधिरोहणं नाटयतः ।)

मन्त्री—(चेटीं प्रति ।) गायन्त्यौ दोलयतं भवत्यौ ।

प्रथमा—

जभइ महुतुन्दिरगुणो सुरहिसरो मधुरकम्भुओ वीरो ।

जस्स खु वि जअपताआ सामारुणवामदक्षिणावअवा ॥ ४१ ॥ (ख)

विदूषकः—(सकोपम् ।) आः दासीए पुत्ति, बालिसा कखु तुमं । जह
अत्थबोधो ण होदि न्ह पडिदम् । (ग)

(क) किमुत्कण्ठितो भवान्दोलविहाराय ।

(ख) जयति मधुतुन्दिरगुणः सुरभिसरो मधुरकार्मुको वीरः ।

यस्य खल्वपि जयपताका श्यामारुणवामदक्षिणावयवा ॥

(ग) आः दास्याः पुत्रि, बालिशा खलु त्वम् । यथार्थबोधो न भवति
तथा पाठितम् ।

राजा—वयस्य, जयति अमरगुणः पुण्यबाण इक्षुबाणो मन्मथः
यस्यार्धनारीश्वररूपा विजयपताकेति पद्यार्थः ।

विदूषकः—(सतिरःकम्पम् ।) जुज्जइ । (क)

द्वितीया—

कैरवणिहामङ्गे चकोरतिहाणिवारणे अ पडु ।

सो को वि जअउ देवो पेक्खन्तणिडालपुरुसमौल्लिमणी ॥४२॥(ख)

विदूषकः—एदस्स पज्जस्स अत्थो वण्णीअदि । (ग)

राजा—कथमिव ।

विदूषकः—कैरवविआसआरी चकोरतित्तिआरी भअवं तस्स तिणे-
तस्स सिहामणी चन्दो जअइ ति । (घ)

मन्त्री—सम्यगुक्तः पद्यार्थो भवता ।

विदूषकः—(सगर्वम् ।) पुब्बपज्जस्स वि मह अत्थवोधो जादो जेव्व ।
वअस्सेण अत्थो वण्णीअदि ण वेति तुहिं ठिदम् । (ङ)

मन्त्री—(विहस्य ।) कः संदेहः ।

विदूषकः—अमच्च, किं उवहससि मं । एवं सुणादु भवं । धरणीए
विअ मह धरणीए अनक्खराए वाआए वि मह अत्थवोधो होइ । (च)
(सर्वं हसन्ति ।)

(क) युज्यते ।

(ख) कैरवनिद्राभङ्गे चकोरतृष्णानिवारणे च पटुः ।

स कोऽपि जयति देवः पश्यन्निडालपुरुषमौल्लिमणिः ॥

(ग) एतस्य पद्यस्यार्थो वर्ण्यते ।

(घ) कैरवविकासकारी चकोरतृप्तिकारी भगवान् स्वस्य त्रिनेत्रस्य क्षि-
प्रामणिधन्त्रो जयतीति ।

(ङ) पूर्वपद्यस्यापि ममार्थवोधो जात एव । वयस्येनार्थो वर्ण्यते न वेति
तूष्णीं स्थितम् ।

(च) अमात्य, किमुपहससि माम् । एतच्छृणोतु भवान् । धरण्या इव मम
गृहिण्या अनक्षराया वाचाया अपि ममार्थवोधो भवति ।

(नेपथ्ये)

वैतालिकः—

गन्धेन स्फुटकैरवाकरभुवा विष्वग्विकर्षजली-

न्धच्छन्दं दिवसावसानपिशुनो मन्दानिलः स्यन्दते ।

भावी नौ विरहाधिरित्यविदितेऽप्यन्तः शुचा स्वीयते

कोकेन प्रियया सहैकनलिनीनालाधिरूढेन च ॥ ४३ ॥

द्वितीयः—

मोक्तुं तापमिव प्रतीचिजलधौ मज्जत्ययं भानुमा-

न्नागः कोऽपि विजृम्भते घनपथे चित्ते बधूनामपि ।

आर्द्रागाः कुपितामुपासिसिषते कान्तां विलासी जनो

भक्त्या कर्मठभूमिदेवपरिषत्संघ्यां च सायंतनीम् ॥ ४४ ॥

मन्त्री—अहमपि संध्योपासनार्थं गच्छामि ।

विदूषकः—अहं पि । (क)

राजा—अहमप्यन्तःपुरमेव गच्छामि ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति चतुर्थोऽङ्कः ।

पञ्चमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति धावन्मत्सरः ।)

मत्सरः—(विविच्य ।)

जीवे साधयितुं रसं पशुपतेर्ध्यानस्य सिद्धौ स्थिते

तद्विघ्नाचरणाय षट् प्रणिहिताः कामादयः पाण्डुना ।

ते गत्वापि वयं परैरभिभवं प्राप्ता यथा पूर्वजाः

पञ्चापि व्यगलन्नहं च चकितः षष्ठः पलाय्यागतः ॥ १ ॥

इतः परं किं करोमि मन्दभाग्यः ।

किं पाण्डोर्निकटं व्रजामि धृतिमानेवं कृते भ्रातृभि-

स्वस्वामे कथमस्तकार्यनिकरः संदर्शयिष्ये मुत्तम् ।

(क) अहमपि ।

राजानं यदि वानुवर्तितुमये किं राजतन्त्रेऽमुना

गृष्टे चोत्तरयामि हन्त शरणं कं वा करिष्येऽधुना ॥ २ ॥

तत्सर्वथा नास्ति दैवानुकूल्यम् । (विविन्व ।) भवतु । वनमेव गत्वा तप-
श्चरणेनात्मानं कृतार्थयामि । यतः ।

अश्रान्तप्रवहत्तुषारतटिनीशीतालुशातोदरी-

संवायासगृहीतशोषितसमित्संवर्धिताशित्रयाः ।

प्रालेयाचलकाननोटमगता विप्रास्तृतीयाश्रमे

स्थित्वापुः कति वाञ्छितानि तपसामाश्चर्यया चर्यया ॥ ३ ॥

(पुरो विलोक्य ।)

समन्तादालोके सवितुरुपगच्छत्युपशमं

गुरोर्दिष्ट्या लब्धे महत इव सेवापरिचये ।

तमः सर्वाभुवीं स्थगयति खलानामिव मतिं

तदस्यामत्यर्थं न भवति विवेकः सदसतोः ॥ ४ ॥

तथापि पश्यतो मम द्वावपि पुरुषौ गृह्येते । (कतिचित्पदानि गत्वा निपुणं नि-
रूप्य ।) हन्त, सर्किरः कुष्ठोऽयमागच्छति । स्वजनेनाप्यनेनाहमिदानीं
संभाषणाय निवेमि । तदस्य दर्शनं परिहरणीयम् । मार्गोऽपि न दृश्यते
नित्यं गन्तुम् । भवत्वत्रैव स्थाणुतामवलम्ब्य तिष्ठामि । गते चैतस्मि-
न्स्वरितपदं ब्रजेयम् । (इति तथा स्थितः ।)

(ततः प्रविशति किङ्क्रेणानुगम्यमानः कुष्ठः ।)

कुष्ठः—(सदृष्टिक्षेपम् ।) किमिदं दृश्यते पश्य ।

किङ्करः—(सन्त्रे तमसि न्यथितपूर्वकायः पश्यन् ।)

पश्यामि न करचरणं न चात्र पश्यामि चलनमपि किञ्चित् ।

वैशिष्ट्यमूर्ध्वतायाः पश्यामि स्थाणुरयमतो भवति ॥ ५ ॥

कुष्ठः—भद्र, वदन्ति खल्वेवं नीतिशास्त्रविदः ।

आक्रान्ते रिपुभिः पुरेऽञ्जसलिलादीनामभावाद्बहि-

स्तान्यानेतुमशब्दकल्पितपदन्यासास्तमस्यागताः ।

संप्राप्ते सति संनिधिं परिजने द्राम्बिधतः स्थाणुतां

स्तीनत्वं दधतोऽपवाधिसरणि स्वं साधयन्तीप्सितम् ॥ ६ ॥

अतः सम्यङ्कुरूपय ।

(किंकरो मत्वा मत्सरं हस्ते पृष्ठाति ।)

मत्सरः—(स्वगतम् ।) मम खलु माशब्दकीयमवस्था संप्राप्ता । यद्यहं शब्दं कुर्यां ततः स्वरेण मां जानीयुरतोऽविकटं प्रविष्टेन मलिम्लुचेन गृहीत उरत्र इव तूष्णीमासिष्ये । (इति हस्तं विपुनोति ।)

किंकरः—चोर, इदं गृहीतोऽसि । वृथा ते हस्तधूननम् । (कुष्ठं प्रति ।) आवुक, पुरुषः पुरुषः । गृहीत एष इदं मया ।

कुष्ठः—सफलो मे तर्कः । दृढबद्धमेनमत्रैवानय ।

किंकरः—एहि रे चोर, एहि । रक्तकरवीरमालामामुष्य कण्ठे त्वां संभावयामि । अहो तव तपःप्रभावः । गङ्गाचन्द्रादिपरिकरं विना शूली भविष्यति ।

मत्सरः—(स्वगतम् ।)

दग्धो मनोरथो मे बत चिन्तितमन्यदापतितम् ।

(दग्धमभिनीय ।)

मोक्ष्याम्यथवा शोकाद्देहवियोगेन भाविना दैवात् ॥ ७ ॥

(किंकरो बलान्मत्सरमाकृष्य कुष्ठनिवटं गमयति ।)

कुष्ठः—मद्र, दीपिकासमीपमानय क एष इति पश्यामि । साधारण-
ध्वेनमोक्ष्याम एनम् ।

किंकरः—आर्य, ज्ञातचर इव दृश्यते । (इति दीपिकासमीपमागच्छति ।)

कुष्ठः—(मिरुण ।) अहो रूपमिदं मत्सरस्येव लक्ष्यते, वेषस्तु कापालि-
कस्य । तथाहि ।

भसानुलेपधवलीकृतसर्वगात्रः

श्वेतां बहृङ्गिरसि नारकपालमालाम् ।

एकेन शूलमितरेण दधत्कपालं

हस्तेन तिष्ठति पुरो मृगचर्मवासाः ॥ ८ ॥

भवतु । एनं संजोष्यामि । सखे, कीदृशीयमवस्था ते संप्राप्ता ।

मत्सरः—(भास्वतम् ।) हन्त, ज्ञातोऽस्म्यनेन मन्दभास्यः । ज्ञात-
स्याधुना ममात्मापलापोऽनुभूतः । (मकाशम् ।) तत्सैवेयं दृष्ट्वा वैवहतकस्य ।

कुष्ठः—(किंकरं प्रति ।) भद्र, सस्तायं मे मत्सरः । तन्मुञ्चैनम् । (किंकर-
स्ताभा करोति ।)

कुष्ठः—सखे मत्सर, कथं गृहीता भवता कापालिकतापिशान्तिका ।

मत्सरः—सखे, सत्यमाह भवान् कापालिकतापिशान्तीति । या खलु
मामाकृत्य मरणमुत्साहुरवस्थामिमां प्रापितवती ।

कुष्ठः—

सुखं मरणमप्येवंविधं तव भविष्यति ।

संगतिः स्वजनेनापि कथं तद्दृष्ट्वा परम् ॥ ९ ॥

(मत्सरस्तूष्णीमधोमुखस्तिष्ठति ।)

कुष्ठः—सखे,

न वदसि किमुत्तरं मे कथय कथयितुं क्षमं यदि तवेदम् ।

श्रुत्वा विचारयिष्ये अपया चालं भिया चालम् ॥ १० ॥

मत्सरः—सखे, मम किमुपरोधेन । किमन्यद्गनगमनादते कर्तव्यम् ।

कुष्ठः—

कापालिकताद्य कुतः कुतस्तरां ते वने गमनम् ।

मत्सरः—

सख्युपरोधेऽरिकृते सर्वे संभाव्यतेऽभिमानजुषाम् ॥ ११ ॥

कुष्ठः—किं शत्रुवृषणापार्थ प्रवृत्ताः सखायस्ते निरुद्धाः ।

मत्सरः—अथ किम् ।

कुष्ठः—कथय कीदृशो वृत्तान्तः ।

मत्सरः—(स्वगतम् ।)

कथयामि किं रहस्यं पर्यालोचितममात्यवर्येभ्य ।

उपनाथस्य कथं वा जातामाकाशचित्रतामरिषु ॥ १२ ॥

अथवा तपसितुमिच्छन्सख्युः कुष्ठस्य गोपयामि यदि ।

तद्गोहस्य न किं स्वादास्थानाय स्वहस्तादानमिदम् ॥ १३ ॥

अतः सर्वमस्मै निवेदयामि । यद्यप्यपि तस्य पाण्डोर्विश्वासस्वाकमेवेति ।
(प्रकाश्यः ।) सखे, तवाप्यकथनीयं नाम किमस्ति श्रूयताम् ।

विज्ञानग्रहिसेन राजहृतकेनास्त्रजिसर्गद्विषो

यावत्साधयितुं रसं कथमपि ध्यानस्य सिद्ध्या क्रमात् ।

स्वच्छन्देन च पुण्डरीकनगरीं गत्वा मनोद्वारतः

साम्बस्यैव महेश्वरस्य हृदया भक्त्या प्रसादात्स्थितम् ॥ १४ ॥

तदिदमाकर्ण्य मन्त्रिणा पाण्डुना एतस्य विज्ञाचरणं मनसः पारतन्त्र्यं विना
नोपपद्यत इति तदर्थं कामादयः पट्टेव प्रभवन्तीति त एव वयं प्रेषिताः ।
अस्माभिश्च तत्र सखिस्नेहवशादङ्गीकृतं मनसः पारतन्त्र्यकरणम् ।

कुष्ठः—ततस्ततः ।

मत्सरः—ततश्च तेष्वहमेको मन्दभाग्य इमां दुरवस्थामनुभवामि ।

कुष्ठः—अथ कामस्य कावस्था ।

मत्सरः—सखे, किं कथयामि मन्त्रिहतकस्य दुर्बुद्धिबिलसितम् ।

श्रुत्वा पित्तकफात्मपङ्क्त्युमलस्पष्टोपनापं तथा

हृद्रोगस्य विमोचनं च सचिवः स्वार्त्तिककराद्विस्मितः ।

(भाकासे लक्ष्यं वदाम् ।)

पाण्डो साधु भवाम्यदैव परमेश्वराधने साधनं

चेतःस्थैर्यवदुद्यतस्तदरिणा तद्भेद्युमित्यब्रवीत् ॥ १५ ॥

इतःपरमपि स बुद्धिमान्पाण्डुर्मम रसौषधसेनासंधानव्यापृततां तां राज्ञ
एकाकितां मनसश्चञ्चलतां निरूप्य प्रमत्तांस्तद्भेदिनः कामादीन्प्रेषयिष्यतीति
यत्वा किंकरमुखेनैव स्वनागरिकाय विचाराय नगरपर्यटनमपहाय तत्रैव
कामादिभेदेन सावधानेन स्थेयमिति विज्ञानमन्त्रिणा समादिष्टम् ।

कुष्ठः—ततो विचारेण किं कृतम् ।

मत्सरः—तेन च तत्सदृशबुद्धिना कामः कामपि योगकलामुत्पाद्यो-
पगापेन ध्यानविषयतामापादितः ।

कुष्ठः—हा कामस्यापि परिणतिः । अथ क्रोधस्य को वृत्तान्तः ।

मत्सरः—

कमपि प्रदर्श्य दोषं विचारहतकेन सोऽपि च क्रोधः ।

अस्मात्स्वेव प्रत्युत मृदिति परावृत्तिमेव नीतोऽभूत् ॥ १६ ॥

कुष्ठः—हा क्रोध, त्वमपि सखीनेवाभिद्रोक्षुं प्रवृत्तः । अथ लोभः कथम् ।

मत्सरः—यादृशः कामः ।

कुष्ठः—

साधु लोभ सखे साधु सम्यगव्यवसितं त्वया ।

यादृशीं प्रापितोऽवस्थां कामस्त्वमपि तादृशीम् ॥ १७ ॥

अथ दम्भः क ।

मत्सरः—

उपजप्तोऽपि बहुधा तैरस्माकं स केवलम् ।

सौहार्दमुपरुन्धानः शस्त्रघातहतोऽजनि ॥ १८ ॥

कुष्ठः—धन्योऽसि दम्भ, धन्योऽसि । यतः सख्युरनृणतां गतोऽसि ।

अथ कथय किमध्यवसितं मदेन ।

मत्सरः—मदस्तु निगूह्य कारागारे स्थापितः ।

कुष्ठः—ततः ।

मत्सरः—निर्गते च पुण्डरीकनगराद्राजनि नर्मकर्मण्येनमुपयोश्चामह इति ।

कुष्ठः—मत्सर, एवंस्थिते शत्रुमण्डलादेक एव त्वं कथं निर्गतोऽसि ।

मत्सरः—शृणु तावत् । नहि मम स्वेच्छया ततो निर्गमो जातः । यतो रससिद्ध्यनन्तरं संनद्धे च सैन्ये इममेव मत्सरमत्रत्यवृत्तान्तहारिणं करिष्याम इति निगूह्य स्थापितोऽस्मि ।

कुष्ठः—तर्हि सखे, तवागमनमिदानीं तत्र रससिद्धिं सेनासंनाहं च त्यज्यति ।

मत्सरः—एवमेतत् । समनन्तरमेव

राज्ञः संनिविष्टं भद्रं कथय त्वं पाण्डुभाषिष्कुरु

स्वामिप्रीतियुगेहि मन्त्रकलनाकौशल्यमप्यस्त्यम् ।

मा स्मसीरिति मास्तु भीतिरिति मास्तुक्त्वा समूनायका-
जामग्राहमपि प्रदर्श्य नगराभिःसारितोऽहं शनैः ॥ १९ ॥

कुष्ठः—

प्रज्ञोन्मदः स सचिवस्तदनर्थो भविष्यति ।
गत्वा निवेद्यतां राज्ञे मन्त्रिणेऽहं निवेदये ॥ २० ॥

मत्सरः—

तत्पश्यमानस्तपः सरयुरविकीर्त्यभिदं तव ।

कुष्ठः—

फलप्यति तपः किं ते न चेत्सख्यमजीगणः ॥ २१ ॥
ग्लानिर्मनस्तपसे प्रवर्तयति शक्तिमन्तमपि पुरुषम् ।
अग्लानिस्तस्य यदि क्रमाहृतस्यापि साधयति कार्यम् ॥ २२ ॥
तस्मादग्लानिरेव क्रियताम् ।

मत्सरः—का गतिः । (इति कुष्ठेन किकरेण च सह निष्क्रान्तः ।)

शुद्धविष्कम्भकः ।

(ततः प्रविशति पाण्डुः कुष्ठश्च ।)

पाण्डुः—(सामर्थम् ।)

अग्राह्यमल्पमतिभिः सचिवस्य तस्य
वैयात्यमूर्जितमहो किमिति ब्रवीमि ।

यः प्रेषयन्किमपि तादृशवाचिकं द्रा-
गुन्मस्तकं निजमसूचयदूष्मलत्वम् ॥ २३ ॥

जीवसमाधिभङ्गाय प्रेषितेषु कामादिष्वपि तथाभूतेषु भक्तिमूला सख्ये-
तस्याभिमतसिद्धिरिति तद्विधाताय प्रेषितो व्यासेषो नाम गूढचारः । स ग-
तोऽपि तत्सख्या श्रद्धयापहतो व्यर्थयज्ञोऽभूत् । किमतः प्रतिविधातव्यम् ।

कुष्ठः—मम त्वेवं प्रतिभाति ।

मन्त्रिणामूष्मलत्वं हि पश्यद्भिः प्रतिमन्त्रिभिः ।

शीर्येण प्रतिकर्तव्यं तथा चेदुचितं भवेत् ॥ २४ ॥

पाण्डुः—मैवं वादीः । परस्य मन्त्रशक्तिः स्वस्य मन्त्रशक्त्यैव प्रतिह-

न्तव्या । यथा ललु शास्त्रविद् आचसते । यो यादृशेन साधनेन प्रहरति स तादृशसाधनेनैव प्रतिहन्तव्य इति । अतो मन्त्रकृतं संविधानमुपायान्तराभावे शौर्येण प्रतिक्रियतामित्यन्तिममिदमौपयिकम् । अहमिदानीं तदुचितं प्रतीकारमालोचयामि ।

कुष्ठः—आलोचयतु भवान् ।

आकर्णयिष्यति यदा वृत्तान्तमिदं स मत्सरमुखेन ।

दीपितरोपो हृदये देवोऽपि समागमिष्यति तदैव ॥ २९ ॥

तस्य पुरस्तादस्मदायत्तमुपायं सफलीकरिष्यामः ।

पाण्डुः—अस्त्वेनम् । भवानवहितस्तिष्ठतु ।

कुष्ठः—तथा । (इति निष्क्रान्तः ।)

पाण्डुः—कः कोऽत्र भोः ।

(प्रविश्य ।)

गलगण्डः—आज्ञापय करणीयम् ।

पाण्डुः—मद्र, अपध्यतां प्रवेशय ।

गलगण्डः—(निष्क्रम्य पुनस्तथा सह प्रविश्य ।) आर्य, कटकसीमनि देवः

प्राप्त इति बह्वभपालो विज्ञापयति ।

पाण्डुः—(अपध्यतां प्रति । अपवार्य ।) अये, त्वं कचिन्महति राजकार्ये नियोजयितव्यासि ।

अपध्यता—अवहिदक्षि । (क)

पाण्डुः—जीर्षं प्रविश्य तमपध्येष्वाहारविहारादिषु नियोजय ।

अपध्यता—तह । (इति निष्क्रान्ता ।)

पाण्डुः—(पुरोऽवलीक्ष्य ।) अये, देवः प्राप्तः । गलगण्ड, मच्छाग्रतः ।

(ततः प्रविशति राजयक्ष्मा मत्सरम् ।)

पाण्डुः—(प्रणम्य ।) राजन्, कथमेतत् ।

तन्वन्पुनः पुनरपि श्रुकुटिं ललाटे

निःसीमनिःश्रसितमुच्चलितावरोष्ठम् ।

(क) अवहितारिम् ।

देवस्य शंसति मुत्तान्बुजमन्तरङ्गे

रूढां रुषा रिपुजने सहसैव चिन्ताम् ॥ २६ ॥

राजा—पाण्डो, विजने प्रासादे समुपविश्य सर्वं बोधयिष्यामि ।

पाण्डुः—गलगण्ड, प्रासादमार्गमादेशय ।

गलगण्डः—इत इतो देवः ।

पाण्डुः—(विलोक्य ।) राजम्, आरुह्यतामयम् ।

श्रीकण्डसितिधरभृङ्गमङ्गदायी प्रासादः शिखरविराजिहेमकुम्भः ।

सोपानैः स्फटिकमयैः सुखेन गम्यो रम्योऽयं भवति कलस्वनैः कपोतैः ॥ २७ ॥

(सर्वे प्रासादारोहणं नाटयित्वोपदिशन्ति ।)

राजा—पाण्डो, किं न त्वया श्रुतो मत्सरात्परवृत्तान्तः ।

पाण्डुः—श्रुतं कुष्ठमुखात्पुरवृत्तं तं विशेषतः श्रोतुमिच्छामि ।

राजा—पाण्डो, श्रूयतां मत्सरमुक्तात् । ततः समुचितं प्रतीकारं विधा-
स्यसि । मत्सर, कथय ।

मत्सरः—

संनद्धैः पुररक्षणे परिगतं प्राणादिभिः पञ्चभि-

स्तत्तद्देशगतैश्च यत्ननिचयैस्तद्दुष्प्रवेशं पुरम् ।

रन्ध्रान्वेधितया कथं कथमपि प्राप्ताः स्म देवाङ्गया

यजान्तर्मुखतामुपेत्य नियतं जीवस्तपोऽतप्यत ॥ २८ ॥

राजा—के ते प्राणादयः कतिविधाः कुत्र गताः किं नामधेयाश्च ।

क्रानि च तानि यत्नानि कीदृशानीति सप्रकारमावेदय ।

मत्सरः—

हृदयसततावासः प्राणो महानलविक्रमः

सकलमपि तद्यस्यायत्तं पुरं सपरिच्छदम् ।

कलितनिलयोऽपानो मूलस्थले हितकृद्विभो-

र्वसति च समानाख्यो गुरुके बली घनशूलभृत् ॥ २९ ॥

किं च ।

कण्ठोपकण्ठे निवसन्नुदानः करोत्यकुण्ठां किल राजभक्तिम् ।

आनस्तु सर्वत्रचरः पुरेऽस्मिन्करोति जीवे सकलानुभूतिम् ॥ ३० ॥

शल्यानि यानि किल देहभृतां शरीरं
 नानाङ्गकेषु महतीं प्रययन्ति बाधाम् ।
 तेषां समुद्धरणकर्मणि साधनानि
 यन्त्राणि कानिचन संघटितानि तत्र ॥ ३१ ॥

यानि किल

अशोभादंशुस्वस्य रुजां गणस्य
 क्षाराग्निशस्त्रपरियोजनमङ्गरक्षाम् ।
 वस्त्यादिकर्मघटकादि च कार्यजातं
 कुर्वन्त्यपायरहितानि च तत्र तत्र ॥ ३२ ॥

अपि च ।

यद्वयं सप्तदशरूपवदनं तत्सिंहवक्राभिधं
 यक्षस्य मुखाभभीषणमुखं भङ्गकवक्रं हि तत् ।
 तत्कङ्कानननामकं प्रतिभयं यत्कङ्कतुल्याननं
 यन्त्रं काकमुखं तदेव यदपि ध्वाङ्कतितीक्ष्णाननम् ॥ ३३ ॥
 विस्तीर्णानि नवद्वयाङ्गुलपरीणाहानि कण्ठे परं
 संनद्धानि च कीलकैः सुघटितैर्मूलेऽङ्गुशाभानि च ।
 पर्यन्तेषु पुनर्मसूरसदृशाकाराणि तिष्ठन्त्यहो
 तत्र स्थितिकनामकानि कतिचिद्यन्त्राणि घोराणि च ॥ ३४ ॥
 तान्येव सुदृढान्यस्थिलप्रशल्यापकर्षणम् ।
 कुर्वन्ति स्वस्तिकाख्यानि यन्त्राणि हि शरीरिणाम् ॥ ३५ ॥

अपि च ।

एकान्येकमुखान्यपि नाडीयन्त्राणि सूक्ष्ममुषिराणि ।
 स्रोतोगतशल्यानां दर्शनचूषणविधौ समर्थानि ॥ ३६ ॥
 एकमादिभिर्बहुविधैर्यन्त्रनिबहैरन्यैरपि परिशुषतया दुर्गममपि पुरं कथंचन
 प्रविश्य मनसः पारतन्त्र्यकरणाय वयं यावदितस्ततः संचरितुं प्रवृत्तास्ता-
 वदेव विज्ञानविधेयेन विचारनाम्ना नागरिकहृत्केन परिज्ञाताः ।

पाण्डुः—ततस्ततः ।

मत्सरः—ततः कामादिषु तत्र तादृशीं दुरवस्थां प्रपञ्चेष्वह-
मेक एव हतभाग्यतया वैरिचक्षं गतस्तत्कृतमवमानजातमशरणतया सह-
मानस्तदीयमैरितस्ततो विकृष्यमाणस्तदुदितबाष्पिकमपि निशमयंश्चारवध-
विमुखैस्तैरेव कृपया विमुक्तः प्रज्वलदवमानाग्निसंतप्यमानः स्वजनमुखाव-
लोकने कृतलज्जतया कचन विजनकाननसीमनि कठोरतपश्चर्यया विनिषा-
तिततनुर्भर्तुरानृण्यं भजेयमिति पुराग्निःसरन्नन्तरा सङ्किकरेण कुष्ठेन देवपा-
दमूलं प्रापित इत्येतदवसानं प्रवृत्तेः श्रुत्वा देवः प्रमाणम् ।

राजा—कुमार, श्रुतं खलु निरवशेषमस्य मुखात् । किमत्र प्रतिवि-
धेयम् ।

पाण्डुः—(विचिन्त्य ।) देव, किमन्यत् ।

सन्तु यन्प्राप्यनेकानि सन्तु वा सैनिकाः परे ।

त्वत्कोपाग्नौ पतङ्गत्वं भजेरन्निति मे मतिः ॥ ३७ ॥

राजा—पाण्डो, सत्यमेव किं कालविलम्बेन । सर्वथा प्रविष्टयान्तःको-
शागारम्

शस्त्रेण सर्वमपि खण्डश एव कृत्वा

गृध्रज्जाय निखिलं बलिमर्पयामि ।

येनौदनो दिविषदां विकलीकृतोऽभू-

त्किं तस्य मे भयममी कित्वा विदध्युः ॥ ३८ ॥

अपि च ।

अमृतनिधिरयं यः सोऽपि मत्पीडितः स-

न्न विसृजति मदीयेनाधिनाद्यापि काश्यम् ।

निजविकटजटालीकाननस्थापितस्य

प्रभवति ■ महेशोऽप्यस्य किं पूरणाय ॥ ३९ ॥

हन्त हन्त ।

स ददाति नाम गिरिशो रसमेतेषामुपासनपराणाम् ।

लब्धेनैतेनास्नानेते नाम प्रशमयन्ति ॥ ४० ॥

(विद्वत् ।) अहो विचारश्चातुरी विज्ञानहृत्कस्य ।

(आकाशे ।)

अरे विज्ञानहतक,

आश्रित्य यं सततमुत्पतसि स्मयेन

निर्वापयामि तमहं सहसैव जीवम् ।

पश्चाद्विनश्यति भवानपि चाश्रयस्य

नाशान्न सिध्यति किमाश्रयिणोऽपि नाशः ॥ ४१ ॥

राजा—कः कोऽत्र भोः, शस्त्रम् । (इत्युत्थातुमिच्छति ।)

पाण्डुः—ननु संनिहितमेव शस्त्रम् । तथापि किञ्चिद्विज्ञापयामि ।

अस्त्येवायमन्तिमः प्रकारः । अपि तु

त्रिवृत्पायेषु सत्स्वन्त्यो न युक्त इति तान्त्रिकाः ।

उपायमिममेवातो मनो मे प्रयुयुक्षते ॥ ४२ ॥

राजा—कोऽयमुपायः ।

पाण्डुः—(कर्णे ।) एवमेवम् ।

राजा—भवतु तथा । अस्त्येवैतदनन्तरकर्तव्यम् ।

पाण्डुः—देव, मार्गश्रम इव दृश्यते सिद्धं च सर्वं शयनादि ।

राजा—त्वमपि स्वकार्येऽवहितस्तिष्ठ । अहमपि भुक्त्वा निद्रास्थानं
गच्छामि ।

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

इति एवमोऽङ्कः ।

षष्ठोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति कर्मण सह कालः ।)

कालः—वत्स कर्मन्, जीवस्य राज्ञः पुरवाधनार्थं यक्षमराजमग्निणा
पाण्डुना प्रयुक्तान् रोगरूपान् भटान् प्रति युधा जेतुं विज्ञानमग्निणा नियुक्तं सर-
सतप्तप्रतिभटजानं किं करोतीति जिज्ञासते मे हृदयम् ।

कर्म—भगवन्, सर्वानुभूतस्य तव किं नामाविदितमस्ति ।

कालः—भवानपि तादृश एव । महान्बलं तव प्रभावः । तथाहि ।

त्वामज्ञातमनुग्रहाय जगतां देवी विधत्ते श्रुति-

लोकः साधयतीप्सितं भवदनुष्ठानादिहामुग्र च ।

किं चायं समनुष्ठितेन भवता चित्तस्य शुद्धिं गत-

स्तत्त्वं वेदितुमात्मनः प्रभवति त्रय्यन्तसंदर्शितम् ॥ १ ॥

अपि च ।

त्वं नित्यनैमित्तिककाम्यभेदात्स्थित्वा त्रिधानेकफलानि दत्से ।

इन्द्रत्वमिन्द्रस्य विधेर्विधित्वं हरेर्हरित्वं च फलं त्वदीयम् ॥ २ ॥

कर्म—आर्य, अवाक्यनसगोचरस्तव महिमा ।

सुमतिभिरनुमेयस्त्वं सहस्रांशुगत्या

(सविनयम् ।) भवति भवदधीनं मद्भिधानं जनानाम् ।

भगवन्, किमन्यद्भवीमि ।

परिणमयसि पुंसां दातुमर्थात्मना मां

त्वयि कृतिमति षोढा विक्रियन्ते च भावाः ॥ ३ ॥

किं च ।

त्रैधं जनः शंसति वर्तमानं भूतं भविष्यन्तमहं पुनस्त्वाम् ।

ऐक्यमापन्नमस्त्रण्डरूपमाधारमेषो जगतामवैमि ॥ ४ ॥

निमेषकाष्ठे च कलाक्षणौ च मुहूर्तरात्रिदिवपक्षमासान् ।

भवत्तनुभृत्स्वयने तथाब्दं युगं च मन्वन्तरमप्यवैमि ॥ ५ ॥

कालः—तदिदानीं पाण्डुविज्ञानमग्निभ्यां युद्धाय नियुक्तानां भटानां विक्रमविलासानवलोक्य चक्षुषी कृतार्थयिष्यावः । पाण्डुना खलु जीवराजे प्रयुक्तो भविष्यतो रोगस्य पुरो भावी तुभुक्षाजनको मल्लरोगस्तद्गृहीतो राजेति जानामि ।

आवां यथा न विद्युः सर्वेऽपि दिविस्थितानुच्चैः ।

उभयेषामपि युद्धं पश्यावः संलपावश्च ॥ ६ ॥

किं च, ज्ञानशर्मणोपजापितोऽपि राजा भूयो विज्ञानशर्मणा प्रत्यावृत्त्य पर्यवस्थापितः ।

कर्म—भगवन्, कीदृशो ज्ञानशर्मणोपजायः ।

कालः—वत्स, श्रूयताम् ।

तत्तत्कार्यविशेषसाधनविधायुक्त्वेति कर्तव्यतां

जीवस्यास्य विभोः स्वकीयपृतनासंनाहमालोकितुम् ।

निष्क्रान्ते सचिवे कदाचन भजत्येकाकितां राजनि

श्रुत्वा तत्समयं तदन्तिकभुवं स ज्ञानशर्मा ययौ ॥ ७ ॥

अनन्तरमायान्तमवलोक्य दूरादेव

अथ सुचिरयियोगात्संदिहानः सखित्वे

किमपि विवशचेता निर्भरैर्हर्षभारैः ।

कथमपि समुदश्रुर्नाप्संरुद्धकण्ठो

वचनमिदमवोचन्मत्तहंसस्वरेण ॥ ८ ॥

चेतः शीतलतामुपैति नयने विस्तारिणी कौतुका-

भिर्मर्यादमुपैत्यमानिव तनौ कोऽप्यन्तरानन्दधुः ।

बाहू मां परिरम्भणे त्वरयतस्त्वां वीक्ष्य कस्त्वं सखे

पुण्यैः पूर्वकृतैश्चिरान्मम दृशोः पन्थानमारोहसि ॥ ९ ॥

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—ततोऽसौ जीवस्य वचनमिदमाकर्ण्य ज्ञानशर्मा कथयत् ।

सोऽहं जीव विभो चिरन्तनसखस्ते ज्ञानशर्मा तथा

प्राणेष्वन्यतमो मुहुस्तत्र हिताकाङ्क्षी च सर्वात्मना ।

विज्ञानस्य कुमन्त्रितैः परवति त्वय्यव्यवस्थस्यितौ

शान्तस्त्वन्नगराद्विरक्तहृदयः प्रास्थामनास्थावशात् ॥ १० ॥

संप्रति हि ।

दुःसामाजिकबोधनैः कुपदवीसंचारमासेदुष-

स्तेनापज्जुञ्चौ निराश्रयतया राज्ञो वृथा मज्जतः ।

भूते यो न हितं वचोऽप्रियमपि स्वेष्टं निगृह्याग्रहा-

त्स्वामिभ्यः स तु बुद्धिमत्पशुरिति प्राप्नोति मन्त्री प्रथाम् ॥ ११ ॥

अतः किल

विज्ञानशर्महतकस्य वृथा कुम्भै-

घोरामिमां सुमहतीं गतपापदं त्वाम् ।

आकर्ण्य देव हितवागुपदेशहेतो-

रघ्नान्तिकं तव गतोऽस्म्यनृणो बुभूवुः ॥ १२ ॥

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—ततश्च राजा सरलप्रकृतितया 'सखे ज्ञानशर्मन्, चिरेण दृष्टोऽसि । त्वत्तोऽपि मे श्रेयःसंपादकः कोऽन्योऽस्ति । तत्कथय प्रस्तु-
तोषितं हितम्' इति तमन्वयुक्तम् ।

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—ततो ज्ञानशर्मा राजानमुपहरे त्वैरमित्यं बोधयामास ।

शश्वजश्वरमेव विश्वविदितं पापप्ररोहस्थलं

मेदोमज्जवसास्थिमांसरुधिरत्वग्रोमकूपं वपुः ।

एतस्मिन्मलमूत्रभाण्डकुहरे हेये मनीषावतां

दुःखे न्यायविदो विमोहमिह के तन्वन्ति नन्वन्ति मे ॥ १३ ॥

जगज्जोतं यस्मिन्निविध इव सूत्रे मणिगणः

समस्तं यद्भासा तदपि च विधाति स्फुटमिदम् ।

अखण्डानन्दं यच्चिरवधिकसच्चिस्तुल्यमयं

निराकारं यत्तत्त्वमसि परमं ब्रह्म न पुमान् ॥ १४ ॥

तत्तादृशः सुखधनस्य निरञ्जनस्य

सर्वात्मनापि ननु हेयतरे पुरेऽस्मिन् ।

विज्ञानशर्मवधनैर्विपरीतवृत्ते-

मन्ये न युक्त इव ते ममताभिमानः ॥ १५ ॥

इत्यादिभिर्बहुविधैरुपपत्तिपूर्वै-

रैर्तैर्बचोभिरथ तेन रहः प्रयुक्तैः ।

कोषे बले रिपुवधे च बभूव सद्यो

जीवो विरक्तहृदयो विगताभिमानः ॥ १६ ॥

कर्म—भगवन्, इत्थं ज्ञानशर्मणोपजप्तस्यापि जीवस्य राज्ञः कथमधुना रिपुवधे प्रवृत्तिः ।

कालः—श्रूयताम् । इत्थं ज्ञानशर्मा राज्ञो रहस्युपजापं कुर्वन्सेनासं-
निवेशादामृतस्य विज्ञानशर्मणो वचनमाकर्ष्य न नः परमिह स्यादव्यमिति
राजानमामन्त्रय जगाम ।

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—ततश्च निष्क्रान्ते ज्ञानशर्मणि प्रविश्य विज्ञानशर्मा राजान-
मालोक्य अये, किमयमपूर्वं इव राजा पुरादिषु परित्यक्ताभिमान इव
दृश्यते । तद्बहुधा ज्ञानशर्मणोपजापितः स्यात् । भवतु । सर्वमिदं स्वय-
मेव व्यक्तीभनियति । (इति राजसर्माप गतः ।)

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—राजा च तमालोक्य सावहित्थस्त्वमनुसरन्निव सादरमष्ट-
च्छत् । ‘मन्त्रिन्, कथय कीदृशः पुरवृत्तान्तः परवृत्तान्तश्च’ इति ।

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—

इति राज्ञा समाज्ञसो नयज्ञो मन्त्रिशेखरः ।

प्रत्युत्तरं तदादत्त प्रज्ञावज्ञातवाक्पतिः ॥ १७ ॥

स्वायत्तं पुरमेव नः समजनि स्वामिन्भवच्छासना-

त्तत्तद्देशनिविष्टपन्नचयव्यापारसंरक्षितम् ।

निर्दग्धा भवतः प्रतापमहसा नूनं पतङ्गा इव

प्रत्यर्थिप्रकरा भवेयुरधुना नामावशेषाः क्षणात् ॥ १८ ॥

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—इत्याकर्ष्य राजा ज्ञानशर्मवचोऽनुसरन्नुभयोर्मतयोरपि दोल-
यमानमानस इतिकर्तव्यतामव्यवस्थित्यमाक्षेपमुखेन व्याजहार ।

निसर्गतो ये रिपवो हि रोगा कृतादिभिस्तज्जनकैः समन्तात् ।

अधिष्ठितेऽस्मिन्कुटिलैः प्रवृत्त्याः स्वायत्तता हन्त कथं पुरे नः ॥ १९ ॥

किं च ।

संरक्ष्यते निजवशंवदसेवकेन

यः पाण्डुना विमतखण्डनपण्डितेन ।

सोऽयं प्रतापपरिदग्धपुरो विसर्प-

ज्जेयः कथं कथय संप्रति राजयक्ष्मा ॥ २० ॥

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—इति राज्ञो वचनमाकर्ण्य समञ्जसयुक्तिकं वचोऽब्रवीत् । राजन्, श्रूयताम् ।

वातादिजा यद्यपि सर्वरोगास्तथापि तानेव विनाशयन्ति ।

यथारणेर्वहिरुद्विहृत्यन्द्दहत्ययत्नादरणिं तमेव ॥ २१ ॥

अपन्थानं त्विति न्यायादात्मद्रोहिषु तेष्वमी ।

आत्मजेष्वपि न स्नेहमातन्वन्त्यधुना प्रभो ॥ २२ ॥

अतस्तदधिष्ठितमपि पुरं स्वाधीनमेवेति निश्चिनु । किं च ।

स्वायत्ते नगरे तस्मिन्स्वामिपादप्रसादतः ।

जयश्रियं हस्तगतां जानातु भगवान्क्षणात् ॥ २३ ॥

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—इत्थं भस्मिन्वचननिश्चयनेन किञ्चिदिव निर्वृतचेतसा राज्ञा भस्मिन्, 'इयतापि कालेन पुरस्य स्वायत्तत्वे किमनेन फलं पश्यसि' इति पृष्टो मन्त्री कथयामास—

पुरस्य दार्ढ्यं योगस्य सिद्धिः सर्वार्थसाधिनी ।

अखण्डानन्दसिद्धिश्च फलं तेनैव जायते ॥ २४ ॥

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—इत्याकर्ण्य क्षुद्राभिमानेन न भवतीष्टसिद्धिः । प्रत्युत हानिरेव फलम् । अतः स्वयमेव त्यक्तेष्वेतेषु सिद्धैवात्मनो दृढयोगसिद्धिरखण्डानन्दता च । कुत एतावान्यत्र इति वदति राजनि पुनरपीत्थं समाहित-
वान्मन्त्री—

प्रारब्धरहितस्त्वैवं भवेदेव न संशयः ।

प्रारब्धपरतन्त्रं त्वां ते मुञ्चन्ति कथं पुनः ॥ २५ ॥

किं च ।

श्रुत्याभिमाने पुरि हन्त देवे क्षोभो भवेत्तत्प्रकृतिष्वकस्मात् ।

ततोऽवकाशं प्रतिलक्ष्य सर्वे प्रत्यार्धिनस्ते प्रबला भवेयुः ॥ २६ ॥

किं च ।

यक्षमणि जाग्रति तस्मिन्पाण्डुज्वरसंनिपातपरिवारे ।

देवस्य कथं भविता स्थितिरिह यत्नादपि स्वरूपेण ॥ २७ ॥

इममर्थमप्रतिहतया प्रतिभया स्वयमेव विचारयतु देवः ।

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—तत इत्यात्मनीमानि वचनान्याकर्णयन्कुतूहलाकुलितहृदयः

समरयन्नकृतत्वरः मुहुर्मुहुस्तमित्थं प्रशंसन्नवोचत्—

त्वयि दत्तभरस्य मेऽधुना किं बहुनानेन विचारणश्रमेण ।

भवते ननु रोचते यथा वा यतितव्यं हि तथैव निर्विशङ्कम् ॥ २८ ॥

कर्म—ततस्ततः ।

कालः—ततश्च किल यदेवं देवस्य मनसो व्याकुलीभावः स सर्वोऽपि शत्रूपजाप इति मन्तव्यम् । अतो विज्ञापयामि । तिष्ठतु दार्ढ्यं मद्वचसि इति राजानं पर्यवस्थाप्य स्वकार्यं एव व्याप्रियते ।

कर्म—भगवन्, ज्ञानविज्ञानयोरेकरूपयोरिव सतोः कुत इयान्विरोधः ।

कालः—वत्स,

मोक्षे धीर्ज्ञानमन्यत्र विज्ञानं शिल्पशास्त्रयोः ।

तयोर्विरोध इत्येतत्किमाश्चर्यकरं तव ॥ २९ ॥

कर्म—भवतु नाम तयोर्विरोधः । तदेवान्तरमुपलभ्य कियतां च द्वि-
चक्षिरुपजापः । ज्ञानशर्मणा तु स्वामिहितैषिणा विपक्षानुकूलं पुराभिमान-
शैथिल्यं कथमुपदिष्टम् ।

कालः—नहि विपक्षानुकूलमिति न च तदीयोपजाप इति वा प्रवृत्तिरे-
तस्य । किं तु वस्तु तत्त्वमुपदेष्टव्यमित्येव तस्य स्वभावः ।

ज्ञानमद्वैतसन्मार्गं विपश्चिन्तय को वद ।

स्वरूपस्थितिरेतस्य स्मरिता पारमार्थिकी ॥ १० ॥

मूढबद्देहतादात्म्यं राजा न प्रतिपद्यताम् ।

बाधितं तद्भ्रमपटन्यायेनास्त्विति तस्य धीः ॥ ११ ॥

तदुक्तमभिपुक्तैः—

‘बाधितं दृश्यतामसैस्तेन बाधो न शक्यते ।

जीवन्नास्तुर्न मार्जारं हन्ति हन्यात्कथं मृतः ॥ १२ ॥

किं च ।

मायया बहुरूपत्वे सत्यद्वैतं न नश्यति ।

माधिकानां हि रूपाणां द्वितीयत्वमसंभवि ॥ १३ ॥

कथं—भगवन्, युज्यत एतत् ।

कालः—एवं च ज्ञानशर्मणोपजसोऽपि विज्ञानशर्ममग्निसम्भवशात्मो-
त्साहितो राजा यदाचरिष्यति तदालोकयिष्यावहे । (भुवमवलोक्य ।) कथं
विदूषकेण सहायमागच्छति राजा तत्रैव गच्छावः ।

(इति परिक्रामतः ।)

(ततः प्रविशति राजा विदूषकश्च ।)

राजा—

संख्यापेततया रसानपि भृशं षट्सेवमानस्य मे

तेज्वेवातिबुभुक्षुता प्रतिमुहुर्हाहा सखे जायते ।

एवं व्यावृत्तिरैच्छिकी मम यतो भुञ्जेऽन्नराशीनहं

पीयन्ते च रसालमाक्षिकदधिक्षीराज्यकुल्या मया ॥ १४ ॥

अन्यान्येव निरन्तरं विवृणुतां सर्वाणि सस्यानि भू-

र्वारि प्रावृषि कोऽपि वर्षतु दधिक्षीरात्मकं वारिदः ।

सर्वोऽयं खणाम्बुराशिरपि खेदुग्बाम्बुधिर्जायतां

भुञ्जानस्य तथापि हन्त पिबतो न क्षुत्पिपासाशमः ॥ १५ ॥

तदतिशयेन संपादनीयो मम धामभोजनविधिरिदानीम् ।

विदूषकः—(सर्वप्रथमः ।) अज एव एदं करणिजं । जेष अहं वि ए-
दस्ति कजे तुअ सहाअत्तणे दक्खो होमि । जम्मेण तु विण्णणेण मवं
मिदमोअणे सव्वदा सिक्खीअदि तेण विण्णत्तो वि तुमं तस्स वअणं
मा करेहि । (क)

राजा—साधु सखे, साधु । सम्यगुपादिष्टम् । तथा करिष्ये ।

कालः—वत्स, श्रुतं भवता ।

कर्म—श्रुतमेव । एष पाण्डुना प्रहितामपथ्यताजननीं स्वस्य बहु वु-
भुक्षां न जानाति विदूषकोऽप्यजानन्नेवं भाषते ।

राजा—कः कोऽत्र भोः ।

विदूषकः—सिक्खिअदो वि मए किं तुमं पडिक्कलकारिणो अमच्चस्स
आआरणत्थं दोआरिअं आमन्तेसि । (ख)

राजा—वयस्य, मा विभिहि । तव मतमेवानुसरामि ।

विदूषकः—जइ एव्वं थिरपडिण्णो होहि । एदस्स अविस्सरणत्वं
वसणन्ते मए बद्धो गण्ठी । अहं जेव्व तं आपेमि । (ग) (इति निष्क्रम्यामो-
लग्न सह प्रविशति ।)

अमात्यः—सति दीवारिके राज्ञा किमर्थं त्वं प्रहितः ।

विदूषकः—एत्थ कजे अहं जेव्व दोवारिओ । (घ)

अमात्यः—कीदृशे कार्ये ।

(क) अद्यैवैतत्करणीयम् । येनाहमप्येतस्मिन्कार्ये तव सहायत्वे दक्षो भ-
वामि । जाल्मेन तु विज्ञानेन भवान्मितभोजने सर्वदा शिक्ष्यते तेन विज्ञसोऽपि
त्वं तस्य वचनं मा कुरु ।

(ख) शिक्षितोऽपि मया किं त्वं प्रतिकूलकारिणोऽमात्यस्याकारणार्थं
दीवारिकमामन्त्रयसि ।

(ग) यद्येवं स्थिरप्रतिज्ञो भव । एतस्याविस्मरणार्थं वसनान्ते मया बद्धो
ग्रन्थिः । अहमेव तमानयामि ।

(घ) अत्र कार्येऽहमेव दीवारिकः ।

कालः—कर्मन्, भक्षिणापि न विज्ञाता औपाधिकी राज्ञो बुभुक्षा ।

कर्म—वादम् ।

विदूषकः—अमन्थ, रण्णो दाणिं बहुभक्षणणामहेए उवहिदे कज्जे । (क)

मन्त्री—कीदृशी बहुभक्षणता ।

विदूषकः—किमण्णं । बुभुक्खिदो वग्घो विअ सव्वपक्किदीणं अस्साणं जीवणं भक्खिदुक्कामो राजा मा खु णं णिवारेहि जं पलअकालकुविदो रुद्धो विअ चिट्ठदि । (ख)

मन्त्री—(विहस्य । स्वगतम् ।) राज्ञः पानभोजनसंपादने स्वस्यापि तद्विप्यतीत्येतस्य हृदयम् । (प्रकाशम् ।) गच्छाग्रतः । अहमप्यागमिष्यामि । (आकाशे दत्तदृष्टिः ।) किं न्वेतत्स्यात् ।

कार्यान्वेषणविधौ सदसि स्थितेन

येन समाजनि चिरं सहितुं बुभुक्षा ।

भुक्त्वा च यस्य कियदप्यशनं नितान्तं

तृप्तिर्भवेत्स कथमीदृशबुद्धिमेति ॥ ३६ ॥

कालः—अहं खलु प्राणिनामव्यवस्थितामवस्थां करोमि ।

कर्मः—वादम् । अलमिदम् । अन्यदप्यचिन्तनीयं बुद्धिबिलसितमिति जानामि । यत्किञ्च

दृष्ट्वा दक्षकृतापराधजनितक्रोधोज्झिताङ्गीं सर्तां

यः शान्तस्तपसि स्थितः स गिरिशः स्वं प्रत्युपात्तायुधम् ।

कोपोद्घाटितनैटिलेक्षणपुटप्रोद्गमधूमज्वल-

ज्ज्वालाज्वालविजृम्भणेन सहसा भस्मीचकार स्मरम् ॥ ३७ ॥

कालः—(विहस्य ।) शृणु तावत् ।

(क) अमात्य, राज्ञ इदानीं बहुभक्षणनामधेये उपस्थिते कार्ये ।

(ख) किमन्यत् । बुभुक्षितो व्याघ्र इव सर्वप्रकृतानामस्माकं जीवनं भक्षितुक्यमो राजा मा खल्वेनं निवारय यत्प्रलयकालकुपितो रुद्र इव तिष्ठति ।

मारुतं यः पितृमेव महर्षिस्तपसि स्थितः ।

तमहं कुम्भजन्मानं तोयराशिंमपाययम् ॥ १८ ॥

मन्त्री—अतिबुभुक्षया राज्ञः किमप्याशङ्कते मे हृदयम् । अमा-
हुनीतिज्ञाः—‘अतिबुभुक्षा राज्ञो राज्यच्युतिसूचिका’ इति । (रजानं
निरूप्य ।)

शुष्यन्त्या धृतशोषणे रसनया शश्वल्लिहन्सकिणी

किंकिन्मग्नविलोचनः श्रमजलक्लिद्यत्कपोलालिकः ।

आरुढभुकुटीभयंकरमुखो निःश्वासदूनाधरो

दृष्ट्वा कूणितया विलोकयति मामाद्यान्तमेवान्तिके ॥ १९ ॥

(उपसृत्य ।) अयत्तु जयत्तु देवः ।

राजा—उपविश्यताम् । (इत्यात्मनं निदिशति ।)

विदूषकः—वअस्स, मए गहिदत्थो किदो अमच्चो । (क)

राजा—अमात्य, सज्जीक्रियतामनेनोक्तं सर्वमपि ।

मन्त्री—

किमियमपूर्वा बुद्धिर्देवस्य विमृश्यते ससंरम्भम् ।

ननु कुर्वे यदिदानीमनेन दुर्मेघसा कथितम् ॥ ४० ॥

विदूषकः—दाणिं वअस्स, तुमं जेव्व मह सरणं, जं कुविदो अमच्चो । (ख)

राजा—अलं चापलेन ।

मन्त्री—सिद्धं तूष्णीम् । जानामि ते दौष्ट्यम् ।

(विदूषको लज्जितस्तिष्ठति ।)

मन्त्री—(स्वगतं विचिन्त्य ।)

स्यादेतत्किं नात्र पश्यामि हेतुं राज्ञो न क्षुद्राज्यविभ्रंशचिह्नम् ।

अस्य श्रेयः सिद्धये बद्धकक्षः किं नाहं स्यां किं न मे स्वामिभक्तिः ॥ ४१ ॥

परं त्वेवं निम्बिनोमि द्विषद्राजमग्निणा पाण्डुना कृतमिदं वैकृतमिति ।

(क) वयस्य, मया गृहीतार्थः कृतोऽमात्यः ।

(ख) इदानीं वयस्य, त्वमेव मम क्षरणम् । यत्कुपितोऽमात्यः ।

भवतु । अस्य चित्तं बहुभक्षणाद्यसमन्यत्र व्यासिषामि । सं दृष्टास्य प्रतीकारः । (प्रकाशम् ।) प्रासादस्योपरि चलतु देवः । तत्रैव संपाद्यते महती वृत्तिः ।

राजा—नादम् ।

(सर्वे प्रासादाधिरोहणं नाटयन्ति ।)

विदूषकः—(सर्वतो विलोक्य ।) भो वयस्स, किं एदं भासिणीपाआरे अपुर्व्वं किं वि दीसइ । (क)

राजा—अमात्य, किमिदम् ।

कर्म—भगवन्काल, सन्ति खलु शरीरे भासिनीप्रभृतयः सप्तत्वचः तत्र त्वग्रूपप्रथमप्राकारे सिध्यकपद्मककण्टका नाम त्रयो रोगाः पाण्डुना प्रहिता दृश्यन्ते । तान्विदूषको राजा च न वेत्ति, अतः पृच्छति ।

कालः—सत्यमेवेदम् ।

मन्त्री—राजन्, सिध्यकपद्मककण्टकाः ।

विदूषकः—(समयम् ।) वयस्स, एदाणं एदे भटा पहारं कुणन्ति तदो ते वि अस्माणं उवारि पडिस्सन्ति । ता असदो मिग्गं पलाअणं करोस्स । (ख)

मन्त्री—विदूषक, मा भैषीः ।

गुञ्जाफलाभिलेपः प्रतियोद्धा सिध्यपद्मयोः समरे ।

एष हरिद्राक्षारः कण्टकहतये मया ग्रहितः ॥ ४२ ॥

राजा—सुष्ठु कृतममात्येन ।

कालः—गुञ्जाफलाभिलेपहरिद्राक्षारानौषधिविशेषान्ग्रहतो दृष्ट्वा विदूषको ब्रवीति ।

कर्म—एवमेतत् ।

विदूषकः—अज्ज, को एसो । (ग)

(क) भो वयस्य, किमेतद्भासिनीप्राकारेऽपूर्वं किमपि दृश्यते ।

(ख) वयस्य, एतेषामेते भटाः प्रहारं कुर्वन्ति तदा तेऽप्यस्त्राकमुपरि पतिष्यन्ति । तदस्त्राच्छीघ्रं पलायनं कुरुः ।

(ग) आर्य, क एषः ।

मन्त्री—व्यङ्गनामा रोगः ।

अभिमुखमवेक्षमाणः शशरुधिराल्लितनुरिभं हन्तुम् ।

तिष्ठति मुखमावृण्वन्मङ्गिष्ठाप्रमुखसाधनो लेपः ॥ ४३ ॥

विदूषकः—किं एदं मह्यं आजोहणं विअ जं रस्तप्पकाहो वी-
सइ । (क)

मन्त्री—

वैधेय शस्त्रधाराक्षुण्णं प्रवहति पुरो न रक्तं यत् ।

तव भूदतां धिगेष प्राकारो लोहिनी नाम ॥ ४४ ॥

कालः—त्वग्रूप एव द्वितीयः ।

कर्म—तथैव ।

विदूषकः—अहो प्रमादो । सुवेदाए उपरि सन्वत्थ गजकण्ठा
विस्मियणा । (ख)

कालः—कर्मन्, श्वेतनासि तृतीयत्वक्प्राकारे चर्मदलं नाम रोगं
पृच्छति विदूषकः ।

राजा—क एते संवर्तन्ते श्वेतायाम् ।

मन्त्री—

देव योधेन तत्रापि नियुक्तेन मया पुरा ।

आम्रपेदयमिधानेन लेपेनाक्रम्य भूयते ॥ ४५ ॥

विदूषकः—वअस्स, पेक्ख एत्थ का वि दुद्धतरङ्गिणी विअ वहइ ।
ता अज्जलीहि गोहिअ पिब । (ग)

मन्त्री—धिगौदर्यं, सर्वभ्राम्यवहारभ्रान्तिः । भ्रान्तं,

नेयं दुग्धतरङ्गिणी प्रवहति श्वित्रोऽयमिन्दुप्रभः

प्राकारं किल तुर्यतामुपगतं ताम्राक्ष्यमाक्रामति ।

(क) किमेतन्मह्यनामायोधनमिव यद्रक्तप्रवाहो दृश्यते ।

(ख) अहो प्रमादः । श्वेताया उपरि सर्वत्र गजकर्णा विस्तीर्णाः ।

(ग) वयस्य, पश्यात्र कापि दुग्धतरङ्गिणीव वहति । तदङ्गलिभिर्गृ-
हीत्वा पिब ।

संरम्भो भवतो वृथा सरयसि त्वं किं तृप्तं विस्तृतां

पातुं शक्यत एष किं तव ततो मौढ्यं त्वयाविष्कृतम् ॥४६॥

(इति सभूषेयं तर्जयते ।)

राजा—क एनमभिसरति ।

मन्त्री—एष मया नियुक्तो महातालेधरः ।

कालः—कर्मन्, औषधविशेषोऽयम् ।

विदूषकः—अथ वेदिनीलोहिदाणं उवरि के वि उल्लुठजन्तो विअ दीसन्ति । (क)

मन्त्री—सर्वेऽपि कुप्या मलमण्डादयश्च नृत्यन्ति ।

कर्म—भगवन्, वेदिनीलोहिते पद्मभीषष्ठ्यौ त्वचौ । तत्र कुप्यादे-
रुत्पत्तिः ।

कालः—अस्त्येतत् ।

विदूषकः—एत्थ उण थूलाणाम्भि सत्तमे पाआरे को वि लोह-
आरमत्थिआ विअ पूरिजमाणसरीरो दीसह । (ख)

मन्त्री—स्थूलायां विद्रधिरेष शत्रुमल्लः ।

विदूषकः—(समयम् । संस्कृतमाश्रित्य ।)

प्राकारसप्तकमपि प्रसभं गृहीत्वा

स्वेद्यानि सप्त च विशोष्य तथैव कोषान् ।

उल्लुण्ठयिष्यति रिपोर्निबहो भटानां

म्लायंस्त्वमन्ध इव मूढ इव स्थितोऽसि ॥ ४७ ॥

राजा—धिक् प्रमादम् । हन्त विज्ञानशर्मन्, आक्रान्तमेवारि-
मिरान्तरम् ।

(क) अथ वेदिनीलोहितयोरुपरि केऽप्युल्लुठन्त इव दृश्यन्ते ।

(ख) अत्र पुनः स्थूलानाम्भि सप्तमे प्राकारे कोऽपि लोहकारमणिकेव
पूर्यमाणशरीरो दृश्यते ।

यक्षी—देव, धीरो भव । यदि नाहं प्राणिष्यस्तदिदमवधिष्यत् ।

विदूषकः—(सकोपोपहासरः ।) एदं पञ्चकसं खु वड्डइ । तुमं उण अणु-
माणेण एदं णत्थित्ति वण्णेसि । ता अच्छरिवं तको विण्णाणसम्ममन्तिणो ।
वअस्स, आकण्णेहि मे वअणं । एसो अमच्चो एव्व सव्वदुवारेसु सत्तुहि आ-
कन्तेसु भिक्षुवेसं गेहिअ पलाइस्सदि । तुह पुणो दुल्लहो मोक्खो । ता
एहि । सुरङ्गादुवारेण तुमं णइस्से । (इत्युत्थाय सर्वतो विलोक्य ।) हद्दी हद्दी ।
किं करोमि मन्दभग्गो । जलमत्तं वि कहिं वि ण दीसइ । सत्तापि जं परि-
हाओ रिक्ताओ विअ दीसन्ति । (पुनरुद्वा ।) वअस्स, किं एदं इन्द्रजालं
विअ दीसइ जं सत्तावि परिहाओ दाणि एव्व सुक्काओ पुणो वि अपरि-
मिदरसाओ दीसन्ति । कवं इमाओ उत्तरिअ गच्छइ । (क)

राजा—अमात्य, श्रुतमेतस्य वचनम् ।

यक्षी—

एतन्न किञ्चन ततस्तव मालु भीति-

रोजायितं रिपुजनस्य निरीक्ष्य किञ्चित् ।

यत्स्त्रेयपूर्णविशेषणयोः समर्थं

तन्मूलमेव हि विजृम्भणमप्यरीणाम् ॥ ४८ ॥

अपि च ।

रिपवो लब्ध्वा मार्गं रसादिपरित्यागः प्रकोप्य तन्मूलम् ।

देव भवन्ति यथेष्टं पुरमुल्लुण्ठयितुमीशानाः ॥ ४९ ॥

(क) एतत्प्रत्यक्षं खलु वर्तते । त्वं पुनरनुमानेनैतन्नास्तीति वर्णयसि । त-
दाश्चर्यं तर्को विज्ञानशर्ममन्त्रिणः । वयस्य, आकर्ण्य मे वचनम् । एसोऽमात्य
एव सर्वद्वारेषु शत्रुभिराक्रान्तेषु भिक्षुवेषं गृहीत्वा पलायिष्यते । तव पुनर्दु-
र्लभो मोक्षः । तदेहि । सुरङ्गाद्वारेण त्वां नेष्ये । हा धिक् हा धिक् । किं करोमि
मन्दभाग्यः । जलमात्रमपि कुत्रापि न दृश्यते । सत्तापि यत्परित्यागं रिक्ता इव
दृश्यन्ते । वयस्य, किमेतदिन्द्रजालमिव दृश्यते यत्सत्तापि परिहा इदानी-
मेव शुष्काः पुनरप्यपरिमितरसा दृश्यन्ते । कथमिमा अवतीर्य गच्छामः ।

कालः—रसरक्तमांसमेयोस्त्विमज्जशुकररूपाः परिखात्वेन निरूपिताः ।
 कर्म—एषां वृद्धौ श्लेष्मविद्रविरक्तविसर्पादयो भवन्ति । काश्ये तु
 रौक्ष्यभ्रमशोषादयः ।

कालः—युक्तं भवतोक्तम् ।

मञ्जी—एवमेते स्वामिकार्ये बद्धपरिकरा यतन्तु नाम । सन्त्येषैषां
 प्रतीकारशस्त्राण्यस्मदायत्तानि ।

विदूषकः—किं एसा वादाली विअ मह अक्खीहिं आउत्तेवि । (क)

राजा—अहो मच्चण्डोऽयमनिलः । तथाहि ।

ताराक्ष्यावयितुं घनान्विकिरितुं कृत्वार्कतूलोपमा-

न्मिच्छा पातयितुं भुवि क्षितिभृतां तुङ्गानि शृङ्गाणि च ।

सद्यः शोषयितुं समुद्रमवनीकर्तुं तु पांश्चात्मना

द्रागुन्मूल्य च भूरुहान्भ्रमयितुं शक्तो भवत्यम्बरे ॥ ९० ॥

मञ्जी—अयमेव वृद्धिशोषहेतुः परिखाणाम् । एनमुपनीव्योत्कुप्यन्ति
 शुष्यन्ति च सर्वतः परिखाः ।

विदूषकः—किं मूढो विअ पेक्खसि । करोहि एद्दाणं पडीआरं । (ख)

मञ्जी—अदृष्टा किमेवं प्रलपसि ।

विदूषकः—(उद्विग्नविक्रया विलोक्य ।) अच्चरिअं अच्चरिअं । एत्थ सत्ता-
 सत्ति वट्ठइ । बड्डन्तेसु सत्तुसु एदे वीरा रोअउलं पहरन्दि । (ग)

मञ्जी—तत्र श्लेष्मप्रभृतीन् रक्तपुत्रांश्चन्द्रप्रभा प्रहरति ।

विदूषकः—कथं इत्थिआ वि सूराअदि । (घ)

मञ्जी—रक्तपुत्राणां विसर्पघ्नीहप्रभृतीनाममृतगुग्गुलुच(तृ?)णपक्वका-

(क) किमेसा वातालीव ममाक्षिणी आकुल्यति ।

(ख) किं मूढ इव पश्यसि । कुर्वेतेषां प्रतीकारम् ।

(ग) आश्चर्यमाश्चर्यम् । अत्र शस्त्राशस्त्रि वर्तते । वर्धमानेषु शत्रुषु एते
 वीरा रोगकुलं प्रहरन्ति ।

(घ) कथं स्त्री अपि सूरायते ।

दयः प्रहर्तारः । तथा मांसपुत्राणां शासोटकतलप्रभृतयः । मन्दसः पुत्राणां कफकेसरिप्रभृतयः ।

कालः—कर्मन्, एवं वातपित्तकफेषु वात एको रसरक्तमांसाविधा-
तूनां शोषकः पोषकश्च ।

कर्म—एवमेवैतत् । धातूनां प्रकोपे धातुकार्दये च भिषनो वदन्ति
'कटुकादयो मांसवृद्धिहेतवः' इति ।

‘कटुकाद्वर्धते मांसं कषायाच्छोणितो रसः ।

लवणाद्वर्धते क्वास्थि मज्जा त्वम्भात्प्रवर्धते ।

मधुराद्वर्धते शुक्रं तिक्तान्मेदः प्रवर्धते ॥’

विदूषकः—(परिहृत्यावलोकिताकेन ।) अज्ज एदं होदु जुज्झदंसणम् ।
पेवत्तु भवं पुरद्धिदं अच्चरिअं । (क)

राजा—आर्य, किमेतत्पश्यसि ।

मन्त्री—(विहृत्य ।) पश्याम्येतत् ।

एतत्पङ्क्तुद्वितीयमनिलक्षारयत्याशयेषु

त्रिष्वध्रान्तं जरठगणिका काचिवेषा पुरस्तात् ।

आजान्वग्रप्रविततकुचा लोमयन्ती प्रसूते

हन्तानर्थाङ्कुरमनुगता सर्वदा देहभागाम् ॥ ११ ॥

कालः—सम्यगुक्तं मन्त्रिणा यत्पित्तकफौ पङ्क्तु इति भिषक्प्र-
सिद्धिः । आशयेष्विति कफपित्तवातानामाशया विवक्षिताः । अपश्यतां
जरठगणिकेति निरूपयन्ति । अनर्थाङ्कुर इति च तत्प्रभवरोगसमुदायम् ।

कर्म—साधु निरूपितम् ।

राजा—किमिदमप्यरिभिरेवं कृतम् ।

मन्त्री—कः संदेहः । श्रूयताम् ।

पाण्डुः स्वस्य निशम्य मत्सरमुत्तात्तुलायितं विक्रमं

सेष्यो नामकवाचिकेन हृदये राहो निषिद्धोऽपि सन् ।

(क) अयैतज्जनतु युद्धदर्शनम् । पश्यतु भवान्पुरःस्थितमाश्वमेधम् ।

प्रज्ञागर्ववशान्मदीयविजये आतामिलापोऽब्रवी-

दित्यं सान्त्वयपथ्यतां निजकुले खेहप्रकर्षान्विताम् ॥ ५९ ॥

विदूषकः—कहं सन्तं उत्तवन्तो पाण्डु । (क)

यन्त्री—एवम्

अप्यस्मत्कुलपक्षपातिनि पथा कामोपभोगप्रदे

किं नात्मप्रभवं कुलं गणयसि प्रसीयमाणं शनैः ।

औदासीन्यमिदं कुतस्तव विनोपेक्षां यदि व्यापृता

त्वं नालं बलवानपि प्रभुररिः स्थातुं कुतोऽस्यामुगाः ॥ ५९ ॥

अतस्त्वां विज्ञापयामि । संप्रति शत्रुपुरं प्रविशन्ती तत्तदभिमतेन तेन तेन रसेनाशयगतानस्मत्कुलकारकान्ममवाहिनीभिर्नाडीभिश्च पोषयन्ती राजानमपि स्ववशं नयन्ती भेदय विज्ञानहतकात् इत्युपदिश्य मन्दाग्निना सह प्रेषितवान् ।

विदूषकः—अक्षरिअं एदाए दूततणं जाए पङ्गुणो वि चालिदा । पेक्स दाणिं वि किं वि मन्तअन्ती चिह्दि । मुणाहि दाव तूडीओ भविज । (ख)

(ततः प्रविशन्त्यपथ्यतया सह मन्दाग्निवातकफपित्ताः ।)

मन्दाग्निवातकफपित्ताः—अयि रसवति, किमु वक्तव्यमस्मदीया रोगा इति । यतस्त्वत्संततिः खल्वेते । त्वयैव वशीकृतेऽस्मिन्नाजनि एतत्पुरे सुकरस्तेषां प्रवेशः । वयं तु तत्र निमित्तमात्रम् ।

कालः—कर्मन्, रसवतीत्यपथ्यताया नामान्तरेण भवितव्यम् ।

कर्म—रुचिमतीत्यप्येतस्या नाम ।

विदूषकः—एसा ताडआ विज भीसणा अणुवट्ठिदि । (ग)

(क) कथं सान्त्वयमुक्तवान्याण्डुः ।

(ख) आश्चर्यमेतस्या दूतत्वं यया पङ्गुवोऽपि चालिताः । पश्येदानीमपि किमपि मन्थयन्ती तिष्ठति । शृणु तावत्तूष्णीको भूत्वा ।

(ग) एषा ताडकेन भीषणानुकर्तते ।

मन्त्री—राजा चाहं च रामलक्ष्मणाविव वर्तावहे ।

विदूषकः—अहं किं कोसिओ विअ । (क)

राजा—(विहस्य ।) ताडकप्रभावो महर्षिः खलु भवान् ।

विदूषकः—भो वअस्स, एसो अमखो एदाए मं बलिं दाऊण अ-
प्पाणं मोचेदुं अहिलसन्तो विअ दीसइ । दाणिं भवं जेव मह सरणम् । (ख)

मन्त्री—वैधेय, क्षणं तूष्णीं तिष्ठ । शृणुमः शेषमपि वचनमेषाम् ।

वातादयः—अयि रुचिमति,

त्वां वीक्ष्य जामरूकां तस्यां तस्यां रुचिप्रविष्टायाम् ।

स्वत एव मिथ्यतेऽसौ विज्ञानादज्ञसा राजा ॥ ५४ ॥

राजा—

आलापादेतेषां कुलालदण्डावघट्टनादिव मे ।

हृदयं भ्रमतीदानीं सहसा चक्रमिव किं न्वेतत् ॥ ५५ ॥

विदूषकः—अण्णं किम् । दिदं खु णिगिहीदो सि तुमं एदाए अप-
त्थदापिसाचिआए । अहं उण उवेदो बह्मणो होमिति सज्जसेण इमाए
मिसज्जिदो सि । (ग)

मन्त्री—(विहस्य ।) षड्वेदा इत्यनया संख्ययैव सूचितं वेदविज्ञानम् ।

राजा—किं विस्मृतं त्वया यत्प्रागेव मम मनीषितार्थं विदूषकेण बो-
धितोऽसि ।

मन्त्री—(स्वगतम् ।) अहो त्रुटितसंघटिताया दास्या विलसितं यदि-
यन्तं कालं विस्मृतापि वुभुक्षा स्मृता सती राज्ञो हृदयमाकुलयति ।
(प्रकाशम् ।) तदप्यग्रे भविष्यति । देवेन तु एतद्वैरिप्रयुक्तमिति निश्चित्य
तद्वशे न भवितव्यमिति बहुशः प्रार्थये ।

(क) अहमपि कौशिक इव ।

(ख) भो वयस्य, एषोऽमात्य एतस्या मां बलिं दत्त्वा आत्मानं मोचयि-
तुमभिलषन्निव दृश्यते । इदानीं भवानेव मम शरणम् ।

(ग) अन्यत्किम् । दृढं खलु निगृहीतोऽसि त्वमेतया अपय्यतापिशाचि-
कया । अहं पुनः षड्वेदो ब्राह्मणो भवामीति साध्वसेनानया विसर्जितोऽस्मि ।

राजा—(सबहुमाश्रयः) तथ्यं पथ्यं बाह्म मवान् । तदहमवहितोऽस्मि ।

विदूषकः—को एसो विज्जपुजो विज्ज भगवग्गअमाणो सज्जदो वि
मह अच्छी आजल्लेवि । (क)

मन्त्री—परिवारपरिवृतो ज्वरराज एवः । यमेनमुपहृत्य सर्वेऽपि रोगाः
प्रहरन्ति । अत एवायं राजपदभागिति भिषग्व्यवहारः ।

कर्म—युक्तमाह मन्त्री । तथाहि ।

ज्वरो रोगपतिः पाप्मा मृत्युरोजोशनोऽन्तकः ।

क्रोधो दसाध्वरध्वंसी रुद्रोर्ध्वनयनोद्भवः ॥ १७ ॥

जन्मान्तर्गो मोहमयः संतापात्मापचारजः ।

विविधैर्नामभिः क्रूरो नानायोनिषु वर्तते ॥ १८ ॥

कालः—कर्मन्, नानायोनिष्विति मुहूर्तं स्वया ।

पाकलस्तद्यथेभानामभितापो ह्येषु च ।

कान्तादानामलर्कः स्यान्मत्स्येष्विन्द्रमदः स्मृतः ॥ १९ ॥

ओषधीषु तथा ज्योतिश्शुण्वा धान्यजातिषु ।

जलेषु नीलिका भूमावूषो नृणां ज्वरो मतः ॥ २० ॥

राजा—पश्य सखे, पश्य ।

त्रिकूटाद्रेः कूटैस्त्रिभिरिव शिरोभिः प्रतिभयो

दिशः पश्यन्द्दग्भिः शशरुधिरसोदर्यरुचिभिः ।

त्रयाणां पादानां तृणतरुसमुच्छ्रायजयिना-

मयं न्यासैर्भूमिं नमयति गदानामधिपतिः ॥ २१ ॥

कालः—कर्मन्, पश्यायं यस्मिन्नुदेप्यति तस्य जनस्य ।

आलस्यमश्ममयतां पुलकोद्गमं च

गात्रे करोति न रतिं कचिदातनोति ।

जाताश्च नृम्भयति ससिविघूर्णमल्प-

प्राणं तमम्बु च पिपासयतेऽनुबेलम् ॥ २२ ॥

(क) क एष विदुत्पुत्र इव भगवगायमानः सर्वतोऽपि ममाक्षिणी
जाकुल्यति ।

कर्म—एवमेतत् । अपि चानेनाविष्टः ।

यद्भक्ष्यमम्लकद्रुतिक्तमपेक्षते त-

न्न स्वादु स्वादति च सूर्ययते हितोक्तम् ।

जङ्गां विवेष्टयति हुंक्रुतिमादधाति

बालेषु न कचन दर्शयते रुषि च ॥ ६३ ॥

विदूषकः—दिष्टी वि ण पहुवदि णं पेक्किवहुं । (क)

मन्त्री—एष ज्वरोऽपि यक्षमराजसस्रः ।

क्रोधनारोचकाध्मानैस्त्रिभिः पुत्रैरुपैषते ।

भार्यया पञ्चविधया ग्रहण्यभिधया सह ॥ ६४ ॥

विदूषकः—(अन्यतो त्रिलोक्य सभयकम्पम् ।) वञ्जस्, अहं दाणि ण जी-
विस्सं, जदो खु करगहिदखगखेहअसरकम्मुअपरिषसूलगदा पणत्थिरा-
असेणा अभिवड्डुइ साअरो विअ । (ख)

मन्त्री—(त्रिलोक्य ।) एते त्रणराजपुत्रा अष्टविधा भगंदराः । एते च ष-
ड्विधा मूलाधिष्ठानमभिव्याप्तवन्ति । एते च कफसंभवा दश मेहाः पित्तसं-
भवाः षड्विधातसंभवेक्ष्यतुर्मिथ सह विंशतिसंख्याका यक्षमराजपुत्राः । अप-
रश्च च त्रयोदश मूत्रघाताः प्रसज्जन्ते । एतान्यपि च वातपित्तकफसंनिपा-
तभुक्तविटधात्वश्मरीकृच्छ्राणीत्यष्टौ कृच्छ्राणि चतसृभिरदमरीभिः सह स-
ज्जीभवन्ति । एष गुल्मोऽपि शूलमवलम्ब्य विजृम्भते तथाष्टविधशूलश्च
निरुन्वन्ति ।

कालः—कर्मन, समर्थोऽयं मन्त्री रोगविशेषपरिज्ञाने ।

मन्त्री—तथान्येऽप्यत्र बहवः प्रभवन्ति । ये किल

मन्दाभ्युत्थोदरस्थामयसुहृद् उदावर्तभेदा अशीति-

र्वातोत्थाः पित्तजा विंशतियुगगणिता विंशतिः श्लेष्मजाश्च ।

(क) दृष्टिरपि न प्रभवत्येनं प्रेक्षितुम् ।

(ख) वयस्य, अहमिदानीं न जीविष्ये, यतः खलु करगृहीतखङ्गखेटवा-
शरकार्मुकपरिषसूलगदा प्रत्यधिराजसेनाभिवर्धते सागर इव ।

चत्वारोऽश्वोर्वसन्तो नवतिरपि चतुःसप्ततिर्वक्त्रनिष्ठा

मूर्धस्थाः पङ्क्तिरसंख्याः किमिगदनिवहोऽप्यस्ति नैके च शोकाः ॥१५॥

तथा भूतोन्मादा विंशतिः ।

आमवात इति कोऽपि चतुर्धा जायते निखिलरोगनिवासः ।

वातपित्तकफशोणितमद्यश्चेदजा षडुदयन्ति च मूर्च्छाः ॥ १६ ॥

अपि च ।

एते षोढा भिन्ना उन्मादाश्च प्रवर्तन्ते ।

अभिवर्तन्ते चामी हृद्रोगाः पञ्चधा भिन्नाः ॥ १७ ॥

विदूषकः—प्रमादो प्रमादो । एदं हिं अरि हिं दुवाराइं पाआरा प-
रिखा कोसाआराइं अ सखं वि अकत्तम् । किं बहुजम्पिदेण । हृदयं
गुल्मं करिअ अधिद्विदं । तिलप्पमाणो वि देसो अणकन्तो ण दीसइ ।
(अजलिं षट्ठा ।) वअस्स, अदो वरं णत्थि मे जीविदासा । मम बहणीए वि-
हुराए अन्धकूपणेत्ताए तुमं एव्व सुमरिअ जोअक्खेमं वहेहि । पढमं एव्व
एसो अणत्थो सुणाविदो सि मए । तुमं उण दुम्मन्तिणो से वअणवीस-
म्मेण इमं दुरवत्थं पावदो सि । पेक्ख दाव तस्स फलं एदं संवुत्तं । (क)

राजा—अमात्य, संवदत्येव विदूषकवचनम् ।

त्वद्बुद्धिप्रसरोऽत्र धिम्बिफलितो निक्षिप्य सर्वाभिपि

त्वय्येवात्मधुरां मया निवसता संप्राप्तमीदृक्फलम् ।

वैयग्र्यं हृदि सर्वथास्मि गमितो द्वाराणि कोषालयाः

श्राकाराः परिखाश्च हा निखिलमप्याक्रान्तमेवारिभिः ॥ १८ ॥

(क) प्रमादः प्रमादः । एतैरभिर्द्वाराणि श्राकाराः परिखाः कोषागा-
राणि च सर्वमप्याक्रान्तम् । किं बहुजल्पितेन । हृदयं गुल्मं कृत्वा अधिष्टि-
तम् । तिलप्रमाणोऽपि देशोऽनाक्रान्तो न दृश्यते । वयस्य, अतः परं नास्ति
मे जीविताशा । मम ब्राह्मण्या विजुराया अन्धकूपनेत्रायास्त्वमेव स्मृत्वा यो-
गक्षेमं वह । प्रथममेव एषोऽनर्थः श्रावितोऽस्ति मया । त्वं पुनर्दुर्मन्त्रिणो-
ऽस्य वचनविश्रम्भेणामं दुरवस्थां प्रापितोऽसि । पश्य तावत्तस्य फलमिदं
संक्षेपम् ।

एवं स्थिते किमन्यद्भवीमि ।

गात्रं मे परितप्यते पदयुगं शक्नोति न सन्दिर्तुं
स्तब्धं चोरयुगं भुजौ च भजतः कम्पं मुखं शुष्यति ।
नास्त्यक्ष्णोर्विषयग्रहः प्रवणयोरप्येवमेव त्वचो-
ऽप्यभ्यासिक चलतीव हविजपदादाश भ्रमन्तीव च ॥ ६९ ॥

अपि च ।

ननु मे दुःखभागात्मा न धैर्यमवलम्बते ।
काठिन्यमिव मृत्पिण्डो घनवारिसमुक्षितः ॥ ७० ॥

किं च मया भवत्संविहितरसगन्धकौषधवटितरसायनप्रत्याशया
त्वदुपदेशवशंवदचेतसा वपुषि नश्वरके ममता वृथा ।
विदधता शिवभक्तिरसायनं शिवशिवान्तरितं परमार्थदम् ॥ ७१ ॥

भक्ती—सत्यमेतच्छिवभक्तिरसायनं परमार्थदमिति सकलैहिकसंकटवि-
वटनं च । किं तु

पुराभिमानो न वृथा तद्दार्ढ्येन विना कथम् ।
चित्तस्वास्थ्यं विना तच्च शिवभक्तिर्दृढा कथम् ॥ ७२ ॥

अतो विज्ञापयामि ।

कृच्छ्रेऽपि धैर्यग्रहणं राज्ञो विजयसाधनम् ।
इति नीतिविदः प्राहुर्धैर्यमालम्ब्यतां ततः ॥ ७३ ॥

किं च तव निदर्शयामि तादृशमितिहासम् । यथा ।

श्रेयः प्रापदगस्तिना स नहुषः शसोऽपि धैर्यग्रहा-
ज्ज्वालाम्ब्य धृतिं शुभं नलहरिश्चन्द्रावपि प्रापतुः ।
कृत्वा लसकृतेऽरिणा प्रणयिनीचौर्येऽपि धैर्यं बह-
न्बद्धा सेतुमुदन्वदम्भसि न किं रामो विजिग्ये रिपून् ॥ ७४ ॥

विदूषकः—वअस्स, सुदं किं दाणिं वि एदस्स मन्तिणो एवं एव्व वअ-

णम् । संपदं एसो अत्ताणं वि ञ जाणादि राभकज्जं कुदो उणं उम्मादं
वा उवजावं वा सत्तुकिदम् । (क)

मन्त्री—(विहस्य ।) वैधेय, किं वृथा प्रलपसि । देव, अहं धैर्यत्यागेन ।
एते च मत्संनिहिता रसौषधिविशेषा भवत्सेवनमेव प्रतीक्षमाणा विपक्षक्षप-
णाय सज्जीभवन्ति तानेताननुगृहाण । (नेपथ्ये ।) देव, एते वयम्

शिवभक्तिप्रसादेन लब्धा मन्त्रिषरेण च ।

सम्यक्संनिहिताः सर्वे विपक्षान्विजयामहे ॥ ७५ ॥

पुरस्तादचिरादेवास्माभिर्बोध्यमानं यक्षमाणं सामात्यं सपुत्रकलत्रं ससैन्यं
च पश्य ।

राजा—(हृष्टः ।) प्रियं मियम् । सर्वे - धूमप्रमस्ता विपक्षक्षपणाय
यतध्वम् ।

(ततः प्रविशति यक्षः पाण्डुश्च ।)

यक्षमा—पाण्डो, क पुनरस्मदीया भटाः प्रहारार्थं वर्तन्ते ।

पाण्डुः—देव, पश्य । केचिदनुगच्छन्ति, केचित्पुरो गच्छन्ति ।

कालः—कर्मन्, यदुक्तं पाण्डुना तस्यैव । यतः,

अनेकरोगानुगतो बहुरोगपुरोगमः ।

राजयक्ष्मा क्षयः शोषो रोगराडिति यः स्मृतः ॥ ७६ ॥

कर्म—जानामि यादृश एष इति ।

नक्षत्राणां द्विजानां च राजाभूद्यो विधुः पुरा ।

तं प्रजग्राह यक्षमासौ राजयक्ष्मा ततः स्मृतः ॥ ७७ ॥

देहेषु यः क्षयकृतेः क्षयस्तत्संभवाच्च सः ।

रसादिशोषणाच्छोषो रोगराड्दोगरज्जनात् ॥ ७८ ॥

यक्षमा—सखे पाण्डो, प्रबलेषु सामदानभेदा न प्रसरन्ति, अतोऽन्तिम
एव प्रयोगः संप्रतिपत्तव्यः । तदत्र किं विलम्बेन ।

(क) वयस्य, श्रुतं किमिदानीमप्येतस्य मन्त्रिण इदमेव वचनम् । सांप्रत-
मेष आत्मानमपि न जानाति राजकार्यं कुतः पुनरुम्मादं वा उपजापं वा
शत्रुकृतम् ।

शस्त्राशस्त्रि प्रसङ्गाच्च प्रवृत्ते रणवैभवे ।

अजीवकमरोगं वा पुरमेतद्भविष्यति ॥ ७९ ॥

तदेहि । तत्समां भूमिमेव गच्छामः । (इति पाञ्चुना सह निष्क्रान्तः ।)

कालः—कर्मन्, पश्य पश्य विपक्षविजयाय विज्ञानमग्निप्रयुक्ता-
न्मयान् ।

राजा—वयस्य, मग्निणा दर्शितेन विक्रमव्यापारेण हृदयं मम नि-
वृणोति । यतः ।

भूपतिरससिन्दूरज्वराकुशानन्दभैरवैः साकम् ।

चिन्तामणिश्च शत्रून् राजमृगाङ्गश्च जेतुमुद्युक्ते ॥ ८० ॥

पश्य आश्वारोग्यचिन्तामणेरुत्तरेण ।

कृतसिद्धरसेश्वरः पुरस्तात्करमालम्ब्य च वातराक्षसस्य ।

समराङ्गणमेति पूर्णचन्द्रोदय एषोऽभिकुमारदर्शिताध्वा ॥ ८१ ॥

प्रतापलङ्केश्वर एष यश्च प्रतापयत्यत्र निजप्रतापात् ।

मदान्धनुर्वीतमुखानशेषालङ्केश्वरः शत्रुभिरप्रसङ्गः ॥ ८२ ॥

वसन्तकुसुमाकरः सरभसं विधत्ते रणं

सुवर्णरसभूपतिर्वशयते रुजां मण्डलम् ।

प्रसङ्ग वडवानलाभिधमिदं च चूर्णं जवा-

द्विशोषयति सर्वतः प्रचलमग्निमान्धारुचिम् ॥ ८३ ॥

सुदर्शनं चक्रमिवामरारोन्मुदर्शनं चूर्णमिदं रणाग्रे ।

निहन्ति जीर्णज्वरमाशु पित्तजन्या रुजश्चूर्णयति प्रसङ्ग ॥ ८४ ॥

प्रबलानलसंकुलितं गदगहनं दुरवगाढमन्येन ।

हन्ति धुरि तीक्ष्णसारो वातकुठारः समूलमुन्मूल्य ॥ ८५ ॥

असकृत्सलतः किञ्चिद्वृत्तिमान्धविधायिनः ।

प्रमेहान्माघतो हन्ति मेहकुञ्जरकेसरी ॥ ८६ ॥

गतिमन्थरतापायिबर्ष्मैर्वपुल्यशालिनः ।

सर्वान्वातगजान्हन्ति वातविध्वंसनो हरिः ॥ ८७ ॥

विदूषकः—देव, अचेतना वि एदे चिन्तामणिपहुदिणो संपदं संप-
हारं कुणन्ति ति अचरिअम् । ता इन्दुजालं विअ एवं मेपडिभादि । (क)

राजा—धिष्णूर्त्स, अनभिज्ञोऽसि शास्त्रतत्त्वस्य । अचिन्त्यो हि मणि-
मन्त्रौषधीनां प्रभावः । अमिमानिदेवताश्चैषां सचेतनाः श्रूयन्ते । (कं
इत्वा ।) मन्त्रिन्, कोऽयं कलकलाविर्भावः ।

मन्त्री—पश्यतु देवः ।

शस्त्राशस्त्रि गदागदि प्रथमतो निर्वर्तिते संयुगे
मुष्टीमुष्टि तलातलि प्रवृत्ते पश्चादिवं भीषणम् ।

नित्वारीनिह देव तावकभटैरापूर्यते काहल्या

शङ्कः संप्रति शब्दयते दृढतरं संताड्यते दुन्दुभिः ॥ ८८ ॥

अपि च ।

आस्फालयन्ति दृढमूरुयुगं करायैः

कुर्वन्ति कुण्ठितघनारवमन्दहासम् ।

जीवोऽयमस्मदधिपो नितवानमिन्ना-

नित्युद्धतं युधि भटास्तव पश्यन्ति ॥ ८९ ॥

विदूषकः—कहं एत्थ एव भग्गमणोरहदाए परुणो विअ अक्ख-
राओ लक्खीअदि । (ख)

राजा—वयस्य, सम्यङ्कुरूपितं भवता ।

गण्डस्थलप्रसूमराश्रु करं करेण

निष्पीडयन्कटकटाकृतदन्तपङ्क्तिः ।

यक्ष्मा ललाटघटितभुकुटिः क्लिप्य-

मन्तःसृशं रुषमभीक्ष्णममिष्यनक्ति ॥ ९० ॥

मन्त्री—न केवलां रुषं शुचं च ।

(क) देव, अचेतना अप्येते चिन्तामणिप्रसृतयः सांप्रतं संप्रहारं कुर्व-
न्तीत्याश्चर्यम् । तदिन्द्रजालमिवैतन्मे प्रतिभानि ।

(ख) कथमत्रैव भग्गमणोरथतया प्ररुदित इव यक्ष्मराजो लक्ष्यते ।

विदूषकः—एतो सोएण पलवन्तो विज दीसइ । (क)

मन्त्री—भृशुमस्सहिं प्रलापमेतस्स । विवूचीमत्सरावप्येनमनुवर्तेते ।

(ततः प्रविशति विवूचीमत्सराभ्यां सहितो यक्षः ।)

यक्षः—हन्त कथं तादृशानामपि मत्सैन्यानामीदृशीयं दुरवस्था ।

आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

जीवस्स ध्वजिनीचरानतिचलाञ्शक्नोति कः शासितुं

दुर्वैरैर्युधि पातितानि मम यैः सर्वाणि सैन्यानि च ।

पाण्डुर्मे सचिवः परैरवधि वा भीतः पलायिष्ट वा

नो जाने मम जीवतो नत हताः पुत्रास्तथा बान्धवाः ॥ ९१ ॥

(सशोकानेगम् ।)

भो भोः युताः क नु गताः स्य विना भवद्भि-

र्जोर्णाटवीव जगती परिदृश्यते मे ।

आक्रम्यते च तमसा हरिदन्तरालं

शोकाग्निसंवलितमुत्तपते वपुश्च ॥ ९२ ॥

(इति मूर्च्छति ।)

मत्सरः—समाश्वसिहि समाश्वसिहि ।

यक्षः—(समाश्वस्य ।)

वत्सा हे वदनाम्बुजानि मुदितो द्रक्ष्यामि केषामहं

केषां माक्षिकमाक्षिपन्ति वचनान्याकर्णयिष्ये मुदा ।

मर्त्यानां तनुषु प्रविष्टमचिरान्मां वर्षयिष्यन्ति के

यूयं यत्समरे परैरतिकलैर्नामावशेषीकृताः ॥ ९३ ॥

कालः—

पुत्रप्रविलयाद्दुःखं न सोढुं शक्यते जनैः ।

वसिष्ठोऽपि महान्येन ववाञ्छ पतनं भृगोः ॥ ९४ ॥

तदिमं पुत्रशोकसंतप्तं यक्षमाणमवैक्षितुं न शक्नोमि ।

(क) एष शोकेन प्रलपन्निव दृश्यते ।

कर्ह—अहमप्येषमेव ।

(इत्युन्नी निष्क्रान्तः ।)

मत्सरः—

देवालं शोकेन द्विषि जीवति न खलु धर्मोऽयम् ।

यावच्छक्ति ततोऽरीन्हत्वा शोचन्ति नैव तान्वीराः ॥ ९९ ॥

अत इदानीं पुनरानीष परिभवमरिहतानामसदीयानामानृप्यमृच्छतु भवान् ।

विपुची—

दार्णिं खु एव दिद्वा राजकुमारा कर्हि गदा तुझे ।

दज्जइ हिअं सोओ अग्गी विअ शुक्कतिणजालम् ॥ ९९ ॥ (क)

यक्ष्मा—

गण्डद्वयेऽपि गलितैर्नयनान्मुपूरै-

रामृष्टपञ्चलमाकुलकेशपाशम् ।

पाणिद्वयप्रहतपाटलबाहुमध्य-

मस्या वपुर्मम शुचं त्रिगुणीकरोति ॥ ९७ ॥

मत्सरः—राजन्, धैर्यमवलम्ब्यताम् । कृतं शोकेन । संप्रति हि क-
तिपये देवषादमूलोपजीविनः सैन्याः केनापि दुरपनेयप्रवृत्तयः ।

यक्ष्मा—ततः किम् ।

मत्सरः—ततश्च तत्प्रयोगेण कुण्ठितशक्तिर्मविष्यति विज्ञानमग्निह-
तकः । तथा च वैरनिर्यातनं कर्तुमुचितमिति प्रतिभाति ।

यक्ष्मा—(सविमर्शम् ।) अवन्ध्योऽयं प्रयत्नः । तदर्थमेव शत्रून्मूलनाय
गच्छामः । (इति विपुचीमत्सराभ्यां सह निष्क्रान्तः ।)

मञ्जी—मत्सरेण कर्णेऽसज्जयार्थं किमप्युपदिष्टो यक्ष्मा निष्क्रान्तः

(क) इदानीं खल्वेव दृष्ट्वा राजकुमाराः कुत्र गता यूयम् ।

दहति हृदयं शोकोऽग्निरिव शुष्कवृणजालम् ॥

तद्वयमपि तदिकितानुमितं पर्यालोच्य तत्प्रतिविधानाय व्याप्तिवशात् इह
साधयामः ।

(इति निष्क्रान्ताः ■)

तत्तमोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति जीवराजो विज्ञानमन्त्री च)

जीवराजः—(सदयम् ।)

मन्त्रिस्त्वदीयमतिकौशलनीबलेन

तीर्णो रणाम्बुधिरभूदतिदुस्त्रोऽपि ।

यस्मिन्भयंकरगतिर्ज्वरपाण्डुमुख्यो

रोगव्रजः किल तिमिगिलतामयासीत् ॥ १ ॥

किं ब्रवीमि संकुलयुद्धेऽस्मदीयानां तदीयेषु प्रवृत्तमोनायितम् ।

एकत्र मण्डभेदो गुटिकाभेदः परत्र मन्दाग्निम् ।

निखिलामयजननकरं निजपानं प्रथममिदमहमदर्शम् ॥ २ ॥

अथ गुल्फ्यादिपञ्चमद्रकषायं निकषा यज्ञवं (?) तमवलोक्य पला-
यन्त पित्तसमीरज्वराः । तदनन्तरं जगदन्तरप्रसिद्धः स्वयमनश्वरसारो य-
क्ष्मपरिक्षणदक्षिणः सन्नपि संननाह स्वयं त्रैलोक्यचिन्तामणिर्विनिपाताय
संनिपातेन साकमष्टविधानामपि ज्वराणाम् ।

स्थावरजङ्गमगरलं ज्वरमाप्नोत्यं व्रणोपजातं च ।

आरोग्यपूर्वचिन्तामणिरपि निघ्नन्मया रणे दृष्टः ॥ ३ ॥

ततः सर्वज्वरानपि निगृहीतवन्तं ज्वराङ्कुशमुत्तरेण गुरुमार्शः संग्रहिणी-
विषादितवतो ग्रहिणीकपाटस्य पूर्वभागे

या पञ्चामृतपर्पटी ग्रहिणिकायक्ष्मातिसारज्वर-

शीलकषाण्डगदाभ्रपित्तगदरुक्क्षुन्माब्धविध्वंसिनी ।

तामद्राक्ष्महं रणे खियमपि व्यातन्वतीं पौरुषं

चाशुण्डामिव चण्डमुण्डसमप्रक्रान्तदोर्विक्रमाम् ॥ ४ ॥

पञ्चाङ्गागे तस्याः

अरुचिर्ग्रीहवमिज्वरकासार्षःश्वासशूलामाम् ।

सूक्ष्मैलादिमचूर्णं निरवर्णयमाशु युधि निहन्तारम् ॥ ९ ॥

तदनु जलजाक्ष इव दनुजलोकस्य सिद्धवसन्तः शुक्रदोषस्य गौसुरका-
दिचूर्णमिश्रितपयःपामविधिः पुंस्त्वदोषस्य त्रिविक्रमरसो मूत्रकृच्छ्राश्मर्यो-
विष्यन्दनैलयोगो भगंदरस्य लघुलङ्केश्वरः कुष्ठस्य नित्योदितरसो मूलानां
विषाधररसो गुल्मानां त्रिनेत्ररसः शूलानां महावहिरस उदररोगाणां गि-
रिकर्ण्यादिविधिर्गुञ्जातैललेपश्च शिरोरोगस्य चन्द्रोदयवर्तिश्च चक्षुरोगस्य
सौवीरादिपक्कतैलनिषेकः कर्णरोगाणां सिद्धार्थत्रिफलाद्यौषधयोगविशेषपा-
नविधिः कृत्योन्मादविषज्वरसर्वप्रहाणां मधुसर्पियुतचूर्णविशेषलेहनविधिः
पाण्डुहृद्रोगभगंदरशोफकुष्ठोदरार्शां मेहकुञ्जरकेसरीप्रमेहाणां च विज-
यमहोत्सवेन समुत्सारितसर्वरोगस्वेदाः समरजनैरप्यस्तूयन्त । ततः किम-
प्यवशिष्यते कार्यमस्माकम् ।

मन्त्री—स्वामिन्, श्रूयताम् ।

जम्भार्णवोऽरिजितः सुमहानिदानीं

तीर्णोऽप्यतीर्ण इति निश्चिनुते ममो मे ।

यन्मत्सरेण रणभुव्युपदिष्टकार्यः

कर्णे स तत्परमितो विदधीत यक्ष्मा ॥ १ ॥

राजा—विज्ञानसन्धिव यथार्थनामधेय, मत्सरेण यक्ष्मणः कर्णे किमुक्तं
भवेत् । यक्ष्मा च तदाकर्ण्य किं विदध्यात् । तद्विधानेन आस्माकमुत्तिष्ठेत
कीदृशमत्याहितम् ।

मन्त्री—(क्षणं विचिन्त्य ।) किमन्यद्भवीमि । केचिदसाध्यरोगा यक्ष्माणमु-
पासते तैरस्मान्वाधितुं यक्ष्माणं प्रति मत्सरेण संकतितमिति शङ्के ।

राजा—(सवितर्कम् ।) एवमेवास्मासु यक्ष्मा यदि वक्रं विधिसुपर्कस्यते
तत्र कमुपायं पश्यति भवान् ।

मन्त्री—‘भक्ताय भवते कदापि मया दर्शयिष्यते साम्बः’ इति मग-
वत्या तुभ्यं नानुचिदावेदितं भक्त्या इति कदाचित्कथान्तरे देवेनैव मां

प्रति प्रागुक्तम् । तदिदानीं तामेव भगवतीं भक्तिं हृदि हृदयमयं भगवद्दर्शनार्थं संनिधानानुग्रहः प्रार्थ्यताम् । तत एवासाध्यरोगाभिमनः सु-
खमः प्रतिभाति ।

राजा—यद्येवमनुध्याय विध्यादिविबुधकृतनिवेदनं करोमि नमसा
शरणं शंकरम् । (इत्यनुध्यायति ।)

मन्त्री—आश्चर्यमाश्चर्यम् । भक्तवत्सला भगवतश्चन्द्रचूडस्य परां को-
टिमवलम्बते । यदनुध्यानमात्रमनुतिष्ठति स्वामिनि तदाभिर्भावसूचनमेत-
दाल्लभ्यते । यत्किञ्च

शैलस्थूलशिरोभिरुग्रभुजगप्रायश्चबोभूषणै-

र्जानुत्पार्श्ववृहत्पिचण्डचटुलैस्तालवृदीर्घाङ्घ्रिभिः ।

प्रावृणैश्चतुर्भुजनीलतनुभिर्भस्त्रत्रिपुण्ड्राङ्कितैः

शूलोद्भासिभुजैः समवृतमिदं भूतैर्भूद्भूतलम् ॥ ७ ॥

राजा—(ध्यानाद्विरम्य कर्ण दृष्ट्वा ।) अहो भाम्यप्रकर्षो जीवलोकस्य । यतः ।

‘जय विश्वपते जयेन्दुमौले जय शंभो जय शंकरेति शंसन् ।

परितः श्रुतिगोचरो जनानां कलुषं लुप्यति काहलीमिनादः ॥ ८ ॥

मन्त्री—(सहस्रम् ।) रामन्, फलितस्ते मनोरथः । पश्य ।

आरूढः स्फाटिकदमाधरनिभवृषभं सार्धमद्वीन्द्रपुष्पा

वीताषष्ठम्भकुम्भोदरकरयुगलोदस्तमुक्तातपजः ।

गायद्रन्वर्षनृत्यस्सुरगणिकपुरोभागधोषन्मृदङ्गो

गङ्गाभृत्युत्तमाङ्गे शशिशकलधरः शंकरः संनिधत्ते ॥ ९ ॥

अपि च ।

मौलिन्यस्ताञ्जलीनां दरमुकुलितदङ्घ्रिर्नन्दानन्दबाष्प-

क्रियद्रण्डस्थलानामविरलपुलकालंकृतस्वाकृतीनाम् ।

वेदान्तप्रायभूरिस्तुतिमुखरमुक्ताम्भोजभाजामृषीणां

पङ्क्त्या पाश्चात्यभागो म्रटिति निबिलितो दृश्यतामस्य शंभोः ॥ १० ॥

राजा—मन्त्रिन्, इतः परं प्रणिपातादिना भगवन्तं प्रसाद्य स्वामी-
ह्वमर्थं प्रार्थयिष्ये ।

मञ्जी—अनितरसाधारणमेतस्य मकाभीप्सितप्रदानवातुर्बम् । यः प्रसादितवत्ते पार्श्वे पाशुपतमखं प्रतिपादितवान् । येन च निसिद्ध-
त्रियकुलनिष्ठस्यैव भार्गवाय प्रसादीकृतः परशुः ।

राजा—उपपन्नमिदम् । एवमपरिमितानि महान्वाश्चर्यचरितानि
देवस्य । यच्च कपिलभस्मीकृतप्रपितामहसंघसमुत्तारणकृतप्रयत्नकीर-
प्रसादितायाः सुरापगाया भुवमुत्तरन्त्या गर्वभञ्जनं नाम मृत्युञ्जयस्य चरितं
तदपि परमाद्भुतमेव ।

मञ्जी—जगत्प्रसिद्धमेवेदम् । तथाहि ।

वेगाकृष्टोद्धुक्कानुकरणनिपुणश्चेतडिण्डीरखण्ड-

श्लिष्टोर्मीनिर्मितोर्बीवल्यखिलयनाशङ्कसातङ्कदेवा ।

विभ्रम्याकाशगङ्गा विधिभुवनभुवः सर्वदुर्वारगर्वा

निर्विण्णा धूर्जटीयोद्भटघटितजटाजूटगर्भे निलिल्ये ॥ ११ ॥

किं च । अध्वरविधावपराधिना दक्षप्रजापतेः शिक्षणावसरे रोषसंघुति-
तेन नीललोहितेन विमृष्टः स्वांशभूतः प्रभूतकोपविधूतधिनयमुद्रो वीरमद्र
एव किं न कृतवान् । तथाहि ।

शूलाग्रक्षतदक्षकण्ठरुधिरैः शोणे रणप्राङ्गणे

कीर्णो दन्तगणश्चपेटदलितादर्कस्य वक्रान्तरात् ।

वीरश्रीकरपीडनोत्सवविधावेतस्य वैश्वानर-

प्रक्षिप्तोज्ज्वललाजविभ्रमकरो नालोकि लोकेन किम् ॥ १२ ॥

राजा—किमिति वर्ण्यतामयमाश्चर्यचर्यो भगवान् ।

कोषारूढभ्रुकुटिरलिके क्रूरखड्गप्रहार-

दिक्षमयीवत्रिवशानिकरच्छन्नसङ्ग्रामभूमिः ।

शक्रश्रीशार्ङ्गहिणशरणाख्याभविद्राणविधा-

दानोजिद्रः प्रणतजनतामद्रदो वीरमद्रः ॥ १३ ॥

कः पुनरस्य स्वरूपं तत्कतः शक्रोत्पवधारयितुं यदन्तर्वाण्यः सर्वेऽपि
स्वच्छन्दानुरोधस्तकलयन्ति स्वरूपमेतस्य । तथाहि—

कर्तारं कतिचित्किलानुमिमते कार्थार्यमुष्मादिभिः

केऽप्याहुः पुरुषस्य यस्य पुरतः सुखं प्रकृत्या जगद् ।

हेतुः कर्मभिराशयेभ्यः सकलैरस्पृष्टरूपोऽखिल-

प्रज्ञोऽनादिगुरुः स ईश्वर इति व्याख्ययन्ति केचित्तु यम् ॥ १४ ॥

अपि च ।

श्रुतमिति निगमान्तेष्वेकमेवाद्वितीयं

निरवधि परिपूर्णं ब्रह्म सच्चित्सुखात्म ।

विलसति किल यस्मिन्विश्वमेतत्तमिले

स्वनि फणिवदबोधादित्यमाहुः किलान्ये ॥ १५ ॥

पद्मी—तत्तादृशमेवमवाच्यनसगोचरमहिमानं पङ्कजासनपाकशासनप्र-
भृतयो देवाः प्रणमन्ति भगवन्तम् । अतः सेवावसरं प्रतिपालय क्षणमात्रम् ।

राजा—सम्यक्कुरूपितममात्येन ।

नमदमरसहस्रमौलिमालापरिमलितैर्भुवि पारिजातपुष्पैः ।

अलिकुलमनवासादिव्यगन्धग्रहणकुतूहलि कृष्यते समन्तात् ॥ १६ ॥

पद्मी—अवसरोऽयमखिलसुरासुरगुरोः सरोरुहाकरसंवेशविद्यादेशिक-
कलाशेखरस्य सेवनाय देवस्य । अत एव

संभ्रान्तनन्दिकरधूर्णितवेत्रपात-

भीतापगन्धरगणव्रजवर्जितेन ।

एतेन कीर्णकुसुमेन पथा महेशं

सेवस्व भक्तिमददुर्लभसंनिधानम् ॥ १७ ॥

(ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः परमेश्वर्या सह परमेश्वरः ।)

परमेश्वरः—अयि गिरीन्द्रसुते,

अनितरसाधारणया भक्त्या जीवस्य मामनुसरतः ।

सपदि मयास्य पुरस्तत्संनिहितं सपरिवारेण ॥ १८ ॥

देवी—देव, तुरिअं तुह आगमणं एव्व वंसेदि अज्जणतुल्ले भत्ति-
मत्तणम् । (क)

(क) देव, त्वरितं तवागमनमेव दर्शयत्यनन्यतुल्यं भक्तिमत्त्वम् ।

राजा—(मन्त्रिणा सह स्वरितमुपस्थितः ।)

विधिहरिविषमेशमन्त्रकः सम्मज्जति विधति निहन्ति यो जगन्नि ।

तदहममलमेकमेव सच्चित्सुखवपुर्षं परमेश्वरं नतोऽस्मि ॥ १९ ॥

(इति प्रणमति ।)

भगवान्—वत्स, मन्त्रिणा सममभिमतैन युज्यस्व ।

जीवः—(मन्त्रिणा सहोत्तिष्ठन् । निरस्यकालि बद्धा ।)

जय जय जगदीश देवासुरावध्यतादर्पवेगोद्धृतत्वत्पदाङ्गुलिनिष्पीडन-
स्तब्धकैलासमूलासदोर्विशतिप्रस्तुतस्तोत्रपुण्यहयारसितोन्मुक्तलङ्कापते नि-
प्रपञ्चाकृते

जननमरणलाभपौनःपुनोदीततद्भक्तनारब्धघोरव्रतप्रीणितत्वक्कठोरश्रवःप्रा-
र्थनानातकोपोत्थशापामिषाशीभवत्तापसम्राणकृद्रामरूपग्रह स्वेतु सानुग्रह ।

अनुपमितगृहीततारुण्यलक्ष्मीनिरीक्षोन्मिषदारुकारण्यनारीव्रतभ्रंशकुप्य-
न्मुनीन्द्राभिचारोत्थितं तुङ्गनादं कुरङ्गं ज्वलज्ज्वालमग्निं कराम्भ्यां वहन्त-
श्यसे सद्भिरामृश्यसे

कलशभवमहर्षिवातापिनिर्वापणादस्तिगोर्ध्वभरापादनाबिन्ध्यसंस्तम्भनासि-
न्धुनाथान्धुनिःशेषनिष्पानशक्तिप्रदायिस्वपादाम्बुजध्यानमाहात्म्यं शंभो
नमस्ते नमस्ते ॥ २० ॥

पुनः

प्रसूनशरदाहिने प्रबलकालकूटाशिने

कृतान्तपरिषन्धिने त्रिपुरगर्वनिर्वासिने ।

मटापटलयन्त्रितामरतरङ्गिणीस्रोतसे

प्रपन्नभयहारिणे प्रमथनाथ तुभ्यं नमः ॥ २१ ॥

निष्क्रियस्यापि देवस्य जगत्सृष्ट्यादिकर्मणि ।

प्रवृत्तिं कुर्वतीं देवीं प्रपद्ये भक्तवत्सलाम् ॥ २२ ॥

देवी—शाह, इमस्स मनोरहं पुच्छिअ इति तं णिवत्तेहि ।(क)

(क) नाथ, अस्य मनोरथं पृच्छा स्मदिति तं निर्वर्तय ।

भगवान्—प्रिये, किमत्र ग्रहव्यम् । विदितमेव । यस्मिन्नायः कैश्चि-
दसाध्यरोगैः सहानुगतो विकुर्बाणो निर्मूलं छेत्तव्य इत्येतस्य मनोरथ इति
तत एतस्मै योगसिद्धिमुपदिश्य निर्जितनिसिलरोगं अक्षरान्प्रतिषत्तचन्द्रम-
ण्डलनिःप्यन्दमानामृतामृतशरीरं निजानन्दानुभवतुच्छीकृतासिलप्राकृतसु-
खान्तरं सकलमनोरथमेनं कृतार्थयिष्यामि ।

देवी—(सहस्रम् ।) सरिसं खु एदं तुम्हकेरस्स भत्तवच्छलस्स । (क)

भगवान्—वत्स जीव, योगसिद्धिमुपदिशामि ते ।

जीवः—भगवन्, को नाम योगः कीदृशी वा तस्य सिद्धिः ।

भगवान्—वत्स, ध्रूयताम् । योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः । चित्तं नामा-
न्तःकरणम् । यच्चक्षुरादिकरणद्वारा बहिर्निगच्छद्विषयाकारेण परिणमति ।
यथावात्म्यापन्नो द्रष्टापि तद्रूपाकार एव परिभाव्यते । तदुक्तम्—

‘ध्यायन्त्यां ध्यायतीवात्मा चलन्त्यां चलतीव च ।

बुद्धिस्थे ध्यानचलने कल्प्येते बुद्धिसाक्षिणि ॥’ इति ।

‘ध्यायतीव लेलायतीव’ इति श्रुतिः । तस्य वृत्तयो नाम कामः संकल्पो
विचिकित्सा श्रद्धाश्रद्धा धृतिरधृतिर्द्विर्धीर्धीरित्याद्याः श्रुतीरिवा आन्तराः,
बाह्याश्च शब्दस्पर्शादिविषयग्राहिण्यः । सत्त्वरजस्तमोरूपगुणत्रयात्मिकानां
च तासां देवासुरसंपद्रूपत्वेन द्वेधा विभाग उक्तो गीतायाम्—

‘अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।

दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥’

इत्यादिर्देवी संपत् । ‘दम्भो दर्पोऽभिमानश्च क्रोधः पाुरुष्यमेव च’
इत्यादिरासुरी संपत् । तत्र देवी संपत्मात्त्विकी । आसुरी तु रजस्तमःप्र-
धाना । ‘देवी संपद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता’ । तासां च सर्वासामान्त-
रीणां बाह्यानां च चित्तवृत्तीनां निरोधो नाम स्वविषयेभ्यः प्रतिनिवर्त्त-
कचित्सगुणे निर्गुणे वा वस्तुनि चित्तस्य समवस्थानम् । तच्च दृढतरवै-
राग्यसस्कारनिरन्तरसेवनान्यां सबलेन लभ्यते । तदुक्तम्—

(क) सदृशं सत्त्वेतद्युष्मादृशस्य भक्तवत्सलस्य ।

‘असंशयं महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।

अभ्यासेन तु कौन्तेय वैराग्येण च गृह्यते ॥’ इति ।

एतादृशस्य योगस्य सिद्धिर्नाम ध्येयवस्तुसाक्षात्काररूपावस्थितिः ।

यन्त्री—भगवन्,

एवंभूताः क इव घटते चित्तवृत्तीर्निरोद्धुं

वैराग्येणाम्यसनविधिना स्याच्चिरात्तन्निरोधः ।

जेयः शीघ्रं रिपुरपरथा न स्थितिर्नः पुरेऽतो

योगे सिद्धिर्भवति च यथानुग्रहस्ते तथास्तु ॥ २३ ॥

जीवः—भगवन्,

स्मृतिस्ते सकलाभीष्टं दत्ते किमुत दर्शनम् ।

तत्प्राप्तममितैः पुण्यैः सद्यः सिद्धिं ददातु मे ॥ २४ ॥

देवी—(सदयम् ।) देव, संकल्पादो जेव से जोअसिद्धी होदु त्ति
अणुगेहीअदु एसो । (क)

भगवान्—वत्स, देव्यैवमनुगृहीतोऽसि । संकल्पादेव ते योगसि-
द्धिर्भवतु ।

यन्त्री—राजन्, भगवत्या भगवता च संकल्पादेवाखिलयोगसिद्धिर-
नुगृहीता । तत्पर्यया कृतार्थाः स्मः ।

राजा—(सप्रणामम् ।) अनुगृहीतवेयम् । यतः ।

या प्रत्यक्षपदार्थमात्रविषया सा योगसंस्कारतः

संस्कारान्प्रतिबध्नीतरकृतान्धीः कापि मे नृभूते ।

सूक्ष्मं यत्तु विदूरमव्यवहितं सर्वान्विशेषान्फुटं

पश्याम्येष यथावदय परमार्थोद्भूतया प्रज्ञया ॥ २५ ॥

आश्चर्योऽयं भगवत्प्रसादमहिमा ।

भगवान्—देवि, एवं संप्रज्ञातसमाधिरेतस्य प्रादुर्भूतः, य एवमाल-
म्बनामनुभवति ऋतंभरां नाम प्रज्ञाम् । अतः परं निर्बीजयोगसंज्ञमसंप्र-
ज्ञातसमाधिमस्यानुगृह्णामि ।

(क) देव, संकल्पादेवास्य योगसिद्धिर्भवन्विन्यनुगृह्यतामेव ।

देवी—अणुगोहीअदु अप्पणिबिसेसो एसो । (क)

जीवः—(सह्योकात्तरोमाश्च १) आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

सगवन्करुणासमित्समिद्धे दृढनिर्बिजसमाधियोगवह्नौ ।

प्रविष्ठापितसर्वचित्तवृत्तिः परमानन्दवनोऽस्मि नित्यतृप्तः ॥ २६ ॥

भगवान्—देवि, स्मृतिं विवदितस्त्रिलोपरामृतिः प्रत्यगात्मैक्यानु-
भवरूपोऽसंप्रज्ञातसमाधिराविर्भूतो वत्सस्य । यत एवमनुभूतमर्थमनुवदति ।

देवी—देव, किदत्थो खु एसो जो एवंविधस्स देवाणुग्गहस्स भा-
अणं जादो । (ख)

भगवान्—संप्रत्येनं व्युत्पाप्य प्रकृतकार्यप्रवर्णं करोमि । (जीवं प्रति १)
वत्स, अन्यदपि किंचिदनुशासनीयोऽसि ।

जीवः—(व्युत्पाप्य १) भगवन्, अवहितोऽस्मि ।

भगवान्—

प्राचीनः सचिवः प्रियस्त्व सुहृद्यो ज्ञानशर्मा मुनिः

सोऽन्यस्यापि सुदुर्लभः स भवता मान्यः सदाहं यथा ।

श्रेयःसंघटनाय हन्त भवतः सत्यं स एवार्हति

प्रेयस्त्वैहिकमातनोतु सततं विज्ञानशर्मापि ते ॥ २७ ॥

शश्वज्ज्ञानादभिन्नः सन्विज्ञानमपि मानय ।

एवं सति घटेयातां भुक्तिमुक्तीं करे तव ॥ २८ ॥

राजमन्त्रिणी—(साधारणं प्रणम्योत्थाय १) अनुगृहीतौ स्वः ।

देवी—स्मरणमेतत्संनिहिदं ज्ञानसम्प्राप्तं सचिवं विष्णाणेण समं
मुक्तविरोहं करिअ दुवे वि मन्तिणो रण्णो हत्थे समप्पअन्तेण भवदा
बहुलीकिदं भत्तवत्सलत्तणम् । (ग)

(क) अनुगृह्यतामात्मनिर्विशेष एषः ।

(ख) देव, कृतार्थः खल्वेव य एवंविधस्य देवानुग्रहस्य भाजनं जातः ।

(ग) स्मरणमात्रसंनिहितं ज्ञानशर्माणं सचिवं विज्ञानेन समं मुक्तविरोधं
रुत्वा द्वावपि मन्त्रिणी राज्ञो हस्ते समर्पयता भगवता बहुलीकृतं भक्तवत्सलत्वम् ।

(नेपथ्ये ।)

जीवे शिवप्रापितयोगसिद्धौ कालो जनान्ध्वेन समं तमोवत् ।

पापो विषूच्या सह राजयक्ष्मा गदैरसाध्यैः सह नाशमेति ॥ २९ ॥

ईशानस्य निदेशात्प्राप्ता साप्यत्र शांकरी भक्तिः ।

चत्वारोऽपि पुमर्थाः पुंभिर्यस्याः प्रसादतो लभ्याः ॥ ३० ॥

मन्त्री—(आकर्ष्य ।) प्रियं नः प्रियम् । भगवान्काल एष एवं नः प्रियमाचष्टे ।

राजा—(सहर्षोऽस्मत् ।)

मूर्धन्यमण्डलनिकेतसुधांशुविम्ब-

निःप्यन्दिशीतलसुधास्तुतिनिर्वृताङ्गः ।

मेघावृतिव्यपगमे गगनं यथाच्छं

चैतन्यमावरणवर्जितमस्मि तद्वत् ॥ ३१ ॥

मन्त्री—एवमेवायं जीवो राजा भगवतोः प्रसादानीरोगो नित्यमुक्तो निराश्रयो बहुकालं जीयादिति प्रार्थये ।

भगवान्—तथैवास्तु ।

देवी—तह होतु । (क)

राजा—(सहर्षविस्मयं मन्त्रिणं प्रति ।)

मन्त्रिज्जनैव दोषः प्रथममथ तदप्याधिभिर्व्याधिभिश्चै-

ज्जुष्टं कष्टं बतातः किमधिकमपि तु त्वन्मतेर्वैभवेन ।

देव्या भक्त्याः प्रसादात्परमशिवमहं वीक्ष्य कृच्छ्राणि तीर्णः

सर्वाणि द्राक्तदत्यद्भुतमिह शुभदं संविधानं तवेदम् ॥ ३२ ॥

मन्त्री—राजन्,

बहुजन्मार्जितैः पुण्यैस्तावकैरेष तोषितः ।

सर्वाभीष्टं ददातीशः संविधानं किमत्र मे ॥ ३३ ॥

भगवान्—वत्स, किमतः परमन्यत्तव प्रियं कुर्मः ।

(क) तथा भवतु ।

राजा—देवदेव भगवन्, सर्वमपि प्रियमाचरितमेव ।

सर्वेऽपि मे प्रशमिता रिपवः पुरेऽभू-

दारोग्यमैक्षिषि भवन्तमुमासहायम् ।

योगं ततस्त्वदुपदिष्टमवाप्य जीव-

न्मुक्तोऽस्मि ते करुणया किमतः प्रियं मे ॥ ६४ ॥

तथापीदमस्तु भरतवाक्यम् ।

पर्जन्यः समयेऽभिवर्षतु फलं वाञ्छानुरूपं महीं

प्रौढामात्यनिरूपिते पथि महीपालाः पदं तन्वताम् ।

कर्णालंकृतये भवन्तु विदुषां कान्ताः कवीनां गिरो

भूयादस्य कवेश्चिरायुररुजो भक्तिश्च शैवी दृढा ॥ ६५ ॥

(इति निष्कान्ताः सर्वे ।)

कृतिरिव श्रीमद्भारद्वाजकुलजलधिकीम्बुमस्य श्रीनरसिंहरायमन्त्रिवरनन्दनस्य

श्रीमदीनन्दरायमास्त्रिनः ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

१. अयं जीवानन्दनप्रणेता श्रीप्रदानन्दरायमखी नृसिंहरायाः चरितसूक्त्यम्बकदीक्षितस्य
भ्रातृव्यस्तञ्जौरनगरमहीपतरेकक्षितिपालनैशतिलकस्य शरभापरपर्यायस्य श्रीशाहराजस्य म-
न्त्रिप्रवर आसीदित्यादि सर्वे जीवानन्दनस्यैतत्प्रणीतस्यैव विद्यापरिणयनाटकस्य च प्रस्ताव-
नातः प्रतीयते. स च शरभमहीपतिः ख्रिस्ताब्दायसप्तदशशतकपूर्वार्धे आसीदिति स
एवास्य समयः. एतत्कृतिषु जीवानन्दनं विद्यापरिणयं चेति नाटकद्वयमस्माभिरुपलब्धम्.
जीवानन्दने यद्यपि नास्ति कविस्वचमत्कारस्तथापि संविधानकमनुच्छिष्टं चिकित्साशा-
स्त्रानुसूत्रमिति कृत्स्नवास्य काव्यमालायां प्रवेशः. तत्र जयपुरराजगुरुकुलप्रसूतमहर्षी-
कृष्णकुमाराणां संप्रदायिकमेवास्य हृदयं पुस्तकमुपलब्धम्. चिरं विहितेऽप्यन्वेषणे पुस्त-
स्तकान्तरालमासस्मादेव पुस्तकादितन्मुद्रणमकारीति महम्.